

Osmanlı'dan Cumhuriyete : Türkiye'de Burjuva Devrimi Sorunu

Sungur SAVRAN

Bir toplumun yaşamındaki her altüst oluş, bir toplumsal hareketin her büyük yenilgisi, tarihin de yeniden düşünülmesine ve yazılmasına yol açar. Maddî yaşamın ve toplumsal mücadelelerin bilinç üzerindeki belirleyiciliğinin en belirgin tarihsel ifadelerinden biridir bu durum. Dönüm noktasındaki hareket, kendisinin ve toplumun geçmişini didiklemeğe başlar. Ortaya çıkan, bir kendini arama sürecidir. İki yanı keskin bir kılıçtır bu süreç. Bir yandan, geçmişin donmuş kalıpları, cansız dogmaları yeniden tartışma masasına gelir ve böylece yeni bir hayatîyetin tohumları atılır. Ama bir yandan da yenilginin yarattığı pratik dağınıklık ve bunun yanısıra gelişen karamsarlık, toptan teslimiyetçiliklerin filizlenmesine yol açar. Birincisinde, geçmişte yüce bir amaç olarak görülen toplumsal projeleri geliştirmek ve zenginleştirmek için yeni yolların aranması sözkonusudur. İkincisinde ise bu projelerden vazgeçmenin, eski zemini terketmenin ideolojisi geliştirilir. Sürecin bu ikiyanlı niteliği hepimizi çok dikkatli olmaya itmeli. Yeni, sağlıklı yeşillenmeleri, ölü doğmuş otlardan ayırmayı bilmeliyiz. Herşeyi sabırlıca ve titizce yeniden düşünerek.

Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'de son dönemde yaygınlaşan tartışmalar içinde en önemlilerinden biri de, toplumun yirminci yüzyıldaki genel tarihsel gelişme çizgisinin değerlendirilmesiyle ilgili. Özellikle yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanmış olan toplumsal çalkantılar ve bunların sonucunda kurulan cumhuriyetin doğası, tartışmaların merkezinde. Nasıl olmasının ki? Her düşünce sistemi, içinde yaşadığı dönemi tarihin

belirli bir yorumuyla birlikte ve içiçe açıklar. Bugünün karamsar ortamında kendine belirli bir dinleyici kitlesi bulma mutluluğuna erişmiş olan sol liberal (sivil toplumcu) düşünce akımı da böyle yapıyor. Sol liberal yaklaşımda, Türkiye tarihinin son döneminde ortaya çıkmış olan bütün baskıcı ve otoriter hareket ve girişimler, Osmanlı'nın merkezîyetçi despotizmine ve bu despotizmi devraldığı ileri sürülen yirminci yüzyıl başı siyasal iktidarlarının (İttihat ve Terakki, tek parti yönetimi) mirasına bağlanıyor. Osmanlı'nın «ceberrut» niteliği burada Hristiyan dogmasındaki «ilk günah» gibi bir rol oynuyor yani, Türkiye toplumu altıyüz yıldır baskıcı ve tekeli bir devletin zorbalığı altında inlediğine göre, çağdaş otoriter yönetimler de bu «asli» özelliğın kılık değiştirmiş birer cisimleşmesi gibi görülmüyor. Türkiye halkı, kör bir tarihsel talihle, baskı altında yaşamaya mahkûm olmuş sanki. Bir sol liberal yazarın deyişle, «Yüzyıllar boyunca içinde bulunduğu maddî ve manevî koşulları belki onun güdülmeyi bir kader olarak kabullenmesine yol açmıştır.»¹

Günümüz Türkiye toplumunun en belirleyici özelliklerinin Osmanlı'nın mirasıyla açıklanması çabası karşısında, Osmanlı/cumhuriyet ilişkisinin değerlendirilmesi özel bir önem kazanıyor. Şu noktanın iyice vurgulanması gerek: günümüzde sayısız alanda süregiden tartışmada doğru bir tavır almanın önkoşulu Osmanlı/Türkiye ilişkilerinin doğru biçimde kavranışı. Dil sorunundan («öz Türkçe» üzerine yapılan tartışmalar) devletçilik/piyasa ikiliğine, din/laiklik çarpışmasından 'bürokrasi'nin ve ordunun toplumsal ve siyasal yaşam içindeki önemi-ne, ulusçuluk ve ilgili sorunlardan hukuka, eğitime dek birçok güncel tartışmanın karmaşık dehlizlerinden ancak bu koşulla geçilebilir. Nedeni açık: bütün bu sorunlar, yüzyılın ilk çeyreğinde, özellikle de 1920'li yıllarda doruğuna ulaşan toplumsal

(1) A. Köymen, «Sol'un Kamburu», *Yeni Gündem*, 22, 16-31 Mayıs 1985, s. 9. Sol liberal tezlerin en safdil ve dolayısıyla yer yer en açık sözcüsü A. Gevgilili ise şöyle yazıyor: «Cumhuriyet dönemi gelişmeleri bile köklerini Osmanlı toplumundan devralınan belli sosyal özelliklerden alırlar.» *Yükseliş ve Düşüş*, Altın Kitaplar, İstanbul, 1981, s. 7. Nihayet, A. S. Akat, Türkiye'nin neredeyse en önemli özgül yönü olarak sunduğu «iktisat ideolojisinin nispi az gelişmişliği»nin nedenlerini açıklamaya girişirken şöyle diyor: «Sanırım bunları Türkiye Cumhuriyeti'nin mirasçısı olduğu Osmanlı Devleti ve Osmanlı-Türk toplumunda bulabileceğimiz önerisi okuyucuyu şaşırtmaz.» *Alternatif Büyüme Stratejisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 12 (vurgu aslında).

altüst oluş sürecinde belirli bir yörüngeye yerleşmiştir. Toplumsal birer sorun olarak kökleri daha eski dönemlere dayan- sa da, bütün bu alanlarda bugün yürürlükte olan çerçeve cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte çizilmiştir. Bu çerçeve ise, 1908 ve 1919-23 çalkantılarının ve yeni bir devletin (cumhuriyetin) kuruluşunun damgasını taşımaktadır. Kuşkusuz, sol için, cumhuriyet devletinin bu sorunlara getirdiği «çözümler» veri ola- maz. Aksine, bütün bu «çözümler», toplumsal mücadelelerin bu- gün taşıyıcısı olan sınıfın perspektifi açısından köklü biçimde eleştirilmeli, geçmişin «çözümler»inin bugün birer sorun nite- liği taşıdığı ortaya konulmalıdır. Ama bu yapılırken, tarih ya- şanmamış gibi davranılamaz. Eleştirilen «çözümler»in hangi ta- rihsel bağlamda, neden ortaya çıktığı anlaşılmalıdır. Yeni ufuk- lar oluşturulamaz. Tepkisel ve sığ karşı çıkışlar, solu yeni bir perspektifin aydınlığı yerine, geçmişin karanlığının yüceltilme- sine bile götürebilir, yer yer de götürmektedir. Yapılması ge- reken açıktır: sol düşünce ne resmî görüşlerin özürücü söylemi- ni benimseyebilir, ne de soyut bir liberal eleştirinin mistifikas- yonuna kapılabilir. Türkiye toplumunun tarihsel gelişiminin maddeci bir yöntemle değerlendirilmesi hem resmî ideolojinin kısırlaştırıcı kalıplarından, hem de tarihsel bakımdan ilerici soluğunu çoktan yitirmiş bir liberalizmden bağımsızlaşmak için elzemdir. Geleceğin dev toplumsal sıçraması, ancak dünün gerçekçi eleştirisinin üzerine yerleşebilir.

1. KUTUPLAR

Türkiye tarihine, özel olarak da Osmanlı/Türkiye bağıntı- sının niteliğine ve cumhuriyet devletinin doğasına ilişkin sol liberal görüşler boşlukta doğmadı kuşkusuz. Bu akımın Türki- ye tarihine ilişkin görüşleri, cumhuriyetin resmî ideolojisinin neredeyse eleştirisiz biçimde benimsenmesine dayanan sol - Ke- malist bakış açısının sol düşüncedeki egemenliğine karşı bir tepki olarak gelişti. Ne var ki, bu tepki maddeci bir yöntemle yaslanmadığı için sol - Kemalîst bakış açısını eleştirel biçimde aşamadı. Diyalektik - olmayan bir eleştiri çizgisine yaslanı- rak, onun ak dediğine kara diyerek, doğrusal biçimde tam kar- şısında, fakat aynı düzeyde yerini aldı. Yani basit bir **olumsuz- lama** olarak çıktı ortaya, aynı alanın karşıt kutbunu oluştur- du. Son dönemin kısır ve kısırlaştırılmış ortamında, maddeci eleştirinin sesinin cılızlaştığı bir bağlamda, tartışma büyük öl-

çüde bu iki karşıt ama aynı alanı paylaşan kutup arasında sı- kışıp kaldı.

Kutuplardan birinde yer alan sol - Kemalîst bakış açısı, önemli ölçüde 30'lu yılların **Kadro** ve 60'lı yılların başının **Yön** hareketlerinin görüşlerinin mirasçısı. Ama vurgulanması gere- ken bir nokta var: sol - Kemalîzm'in görüşleri, bu iki hareketle ve bunların daha sonraki mirasçılarıyla sınırlı değil. Dünya so- lunun çeşitli ailelerinden kaynaklanan sol akımlar da, sol - Ke- malîst konumun en azından 1919-23 dönemine ve cumhuriyete ilişkin görüşlerini büyük ölçüde paylaşıyor.²

Sol - Kemalîzm'in tezleri şöyle özetlenebilir. Çürüme halin- deki Osmanlı İmparatorluğu'nun istibdadına ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'yi paylaşmaya yönelik emperyalist saldırıya karşı, Türkiye halkı, temel toplumsal sınıflardan ba- ğımsız bir toplumsal gücün önderliğinde anti-emperyalist bir mücadele vermiştir.³ Bu ulusal mücadelenin sonucunda kuru- lan yeni devlete de damgasını vuran önder toplumsal güç, sol- Kemalîst yazında çeşitli biçimlerde nitelenir: sivil-asker bürok- rasi, bürokratik küçük burjuvazi, aydın küçük burjuvazi, kü- çük burjuva radikalizmi vb. vb. Kurulan yeni devlete küçük burjuva devleti diyenler bile olmuştur.⁴ Sol - Kemalîstlere göre bu devlet, ortaçağ karanlığına, dinin egemenliğine büyük dar- beler vurmuş, çağdaş uygarlığın beşiği olan Batı'ya yönelmiş, demokrasinin de temellerini atmıştır. Sol - Kemalîstleri resmî ideolojiyle kesin bir özdeşleşme konumundan ayıran, cumhuri- yetin kuruluşundan sonraki süreçte, siyasal iktidarın, mülk- sahibi sınıflara (büyük topraksahipleri, ticaret burjuvazisi vb.) «ödünler» vererek toplumsal dönüşüm sürecini sonuna götüre- mediği inancıdır. Özledikleri de, bu dönüşümleri «ulusal» güç-

(2) Bunun temelinde, Stalinizm'in 1925-27 Çin devriminden itibaren bur- juva devrimlerine ve bu devrimlerde işçi sınıfı partilerinin görevlerine ilişkin olarak geliştirdiği ideolojik çerçeve yatıyor kuşkusuz. Ama bu sorunun tartışılmasının yeri burası değil.

(3) Toplumsal sınıflardan bağımsızlık görüşünü, sol - Kemalîst bakış açısı- nın en popüler temsilcisi D. Avcıoğlu şöyle dile getirir: «Görünüştaki gücüne rağmen, bu bir avuç aydın, bir toplumsal temele dayanmıyo- rdu, boşlukta idi.» *Türkiye'nin Düzeni*, 11. basım, Takin Yayınevi, İstan- bul, 1977, s. 232.

(4) B. Berberoğlu, *Turkey in Crisis*, Zed Press, Londra, 1982, s. 54. Bu kitap, sol - Kemalîst ideolojinin, maddeci bir yöntem izlediğini iddia eden bir yazar üzerindeki etkililiğinin mükemmel bir örneğidir.

lere yaslanarak sonuna kadar götürecektir, ödünler vermeyecek «güçlü» bir iktidar.

Bağımsız bir «aydın küçük burjuvazi» ve sınıflarüstü bir devlet anlayışından yola çıkarak, tek parti rejiminin siyasal tekelliliğini bile demokrasi adına öven, «yitirilmiş bir cennet'in düşleriyle anakronik bir siyasal konuma düşen bu görüşler uzun yıllar boyunca solda önemli bir yankı buldu. Kuşkusuz, sivil toplumcuların yarattıkları görünümünden farklı olarak, toplumun bir benimsene değildi bu. Ama yine de solun farklı kesimleri, birçok konudaki görüşlerini, değişik ölçülerde de olsa, sol-Kemalist tezlerden devraldı.

Sol liberalizm de Türkiye tarihi konusundaki görüşlerini işte böyle bir bağlamda, Türkiye solunun Kemalizm savunuculuğuna karşı bir tepki olarak geliştirdi. Bunları yaparken, kendine özgü öncüllerden hareket etmesi olağandı: toplumdaki bütün sorunlardan devleti sorumlu tutan, sivil toplumu, içindeki derin farklılaşmalara aldırmadan, bütünüyle devletin karşısında gören ve yücelten bu anlayış, Türkiye tarihine de aynı gözlemlerle bakacaktı.⁵ Türkiye'de devlet, cumhuriyetin başlangıcından beri toplumsal yaşamın her alanını ahtapot kollarıyla denetliyor, sivil toplumu eziyordu. Bunun nedeni ise, ister İttihat ve Terakki, isterse tek parti yönetimi olsun, yirminci yüzyılın yönetici hareketlerinin Osmanlı devletinin merkezîyetçi ve «ceberrut» geleneğini olduğu gibi devralması idi. Sol liberal bakışın Osmanlı/Türkiye bağıntısına ilişkin stratejik tezi de burada ortaya çıkıyor: 1908-1923 dönemi ve cumhuriyetin kuruluşu Osmanlı'dan bir kopuş noktası değildir; tersine, Osmanlı ile cumhuriyet Türkiye'si arasında, en azından devlet/toplum ve devlet/ekonomi ilişkileri açısından, kesin bir süreklilik söz konusudur. Cumhuriyet, «devleti kurtarma» telaşındaki Osmanlı bürokrasisinin son sığınağıdır. Aşırı güçlü iktidarı ve hantallığıyla cumhuriyet devleti (en azından tek parti döneminde) kapitalizm -öncesi toplumdan artakalan bir «kalıntı devlet», yöneticileri ise «son Osmanlı paşaları».

(5) Sivil toplumculuğun (sol liberalizmin) genel yönteminin ve dünyaya bakışının eleştirisine bu yazı çerçevesinde girmem olanaklı değil. Bunu başka bir yazıda yapabileceğimi umuyorum.

(6) Bu noktada bir gözlem yapmak zorundayım. Sol liberal akımın Türkiye'deki öncülleri güncel siyaset konusundaki görüşlerini oldukça kapsamlı bir biçimde dile getirmekle birlikte, genellikle teorik sorunlar üzerinde ayrıntılı ve açık seçik biçimde yazmaktan kaçınıyorlar. Bir

Sol liberal akımın bazı temsilcileri, 1920'li ve 30'lu yıllarda devletin ve toplumsal yaşamın geçirdiği köklü dönüşümlerin, Osmanlı ile cumhuriyet Türkiye'si arasında mutlak bir süreklilik iddiası temelinde açıklanamayacağını gözönüne alarak, bir ek tez geliştirmişlerdir. Buna göre, cumhuriyetin ilk döneminde yaşanan dönüşümler yüzeyseldir; toplum ve iktidar ilişkilerinin özüne dokunmaz. Sadece hukuk, ideoloji veya siyaset alanlarındaki değişiklikler toplumu dönüştürmek için yeterli değildir. Bu gibi değişiklikler, esas iktidar ve devlet/sivil toplum ilişkilerini, özellikle de merkezi bürokrasinin mutlak hakimiyetini ortadan kaldırmadığı için «temelde» iki dönem arasında süreklilik vardır.⁶

Sol liberal akımın bir tezi de Türkiye'nin tarihsel gelişmesinin kendine özgü bir çizgi izlediği. Bu sonuca, büyük ölçüde, kapitalizme erken geçen Batı Avrupa toplumlarıyla yaptıkları karşılaştırmadan hareketle varıyorlar. Bu yöntemin, Türkiye'nin, kapitalizme daha geç, çoğu yirminci yüzyılda geçen az gelişmiş ülkelerle (özellikle de sömürgeleştirilmemiş veya sömür-

de görüşlerini bütünsel biçimde ortaya koymaktansa (istisnalar dışında) birçok noktayı örtülü biçimde ifade etmeyi tercih ediyorlar. Bunun nedenlerini burada araştırarak değilim. Ama bu yüzden, sol liberal akımın eleştirisi, bu akımın birçok *kilit* kavram ve tezinin belirttikleştirilmesine dayanmak zorunda. Benim burada yaptığım da bu. Yoksa metinde ifade edilen görüşleri her sol liberalde bu biçimiyle bulmak olanaklıdır demiyorum. Yine de, «süreklilik» tezinin sol liberal yazının birçok metninde ortaya atıldığı söylenebilir. *Bugün erişilebilecek metinler arasında* bu tezi en arı biçiminde ifade eden ise, M. Tunçay'ın *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* için yazdığı bir maddedir. Bk. «Siyasal Miras», c. 7, s. 1964-1966. Bu yazı kaleme alınırken yayınlanan bir makalesinde M. Belge de «politik gelenek, politikanın yapısı» açısından sürekliliği açık biçimde savunmuştur. Bk. «Yahya Kemal ve Osmanlı'da Siyasi Gelenek», *Toplum ve Bilim*, 28, Kış 1985.

(7) M. Belge'ye göre, «...yapılan yenilikler, çok zaman söylendiği gibi, gene kurumsal düzeyde kalmıştır.» («Cumhuriyet Döneminde Batılılaşma» maddesi, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. 1, s. 260.) İ. Küçükömer için Türkiye'de bugüne kadarki çekişme «kaçınılmaz olarak tali ve daha çok ideolojik kurumlar üzerinde süregelmiştir.» («Batılılaşmada' Bürokrasinin Yeri» maddesi, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. 1, s. 248). A. S. Akat ise, «Cumhuriyet dönemine sıradan bir Osmanlı restorasyonu» olarak bakmadığını vurgulamakla birlikte, «Cumhuriyetin kuruluş ve yerleşme aşamalarında bütün ağırlığın Osmanlı yönetici sınıfının kendi iç hesaplaşmalarına ve bunların içerdiği politik mücadeleye» verildiğini belirterek yüzeysellik tezini farklı biçimde dile getiriyor. Bak. *Alternatif...*, a.g.y., s. 17-18 (vurgu aslında).

gelikten erkenden kurtulan ülkelerle) paylaştığı gelişme özelliklerini gözardı etme gibi bir bedeli olduğu açık. Ama sol liberalerin Batı Avrupa konusundaki yargıları bile aşırı derecede toptancı ve aceleci. Başka bütün sorunlar bir yana, Batı Avrupa'da kapitalizm - öncesi toplumdaki burjuva toplumuna geçişte, farklı ülkeler arasında bir türdeşlik yok. Bunların bazılarında, bütün farklar saklı kalmak üzere, Türkiye'nin özelliklerini güçlü biçimde andıran bir tarihsel gelişme çizgisi bulmak olanaklı. İlk bakışta tuhaf gibi görünebilecek olan bu olgunun nedenlerine birazdan döneceğim. Ama burada sol liberallerin Türkiye'ye özgü olarak sundukları bazı özelliklerin bir Batı Avrupa ülkesinde nasıl ortaya çıktığını, bir İtalyan marksist tarihçisinin dilinden aktarmak istiyorum: «Böylece İtalyan devleti güçlü bir bürokratik ve sansürcü damga yemiş olarak doğdu. Vatandaşlarının büyük çoğunluğunun gözünde devlet, vergi toplayıcısında ve askerî hizmette cisimleşiyordu. Bu yüzden, hızla, sevilmeyen bir devlet haline geldi. Yaşanmış olan genel siyasal çalkantının doğurduğu umutlar bu durumu daha da keskinleştiriyordu. Devletin bu sevilmeyen niteliği, hükümet ile yönetilenler arasındaki bu uçurum, gerçekleştirilen birleşme için İtalya'nın ödediği en yüksek bedeldi. İtalya'nın bugün bile ödemeye devam ettiği bir bedel.»⁸

Sol düşüncenin, Osmanlı/cumhuriyet ilişkisi ve yeni cumhuriyet rejiminin doğası konusundaki görüşler açısından coğrafyası, sol-Kemalizm ve sol liberalizm ile tükenmiyor kuşkusuz. Gerçekte, her alanda olduğu gibi, burada da, birbirinden ton farkıyla ayrılan sayısız konumun getirdiği bir çeşitlilik ve karmaşıklık söz konusu. Burada benim sol-Kemalizm ile sol liberalizm üzerinde durmanın tek bir nedeni var: son dönemde bu konuda yapılan tartışmalarda en çok sesi çıkan akımlar bunlar. Bir bakıma, bu kutupların karşıt yaklaşımları tartışmayı belirleyici bir etki yapıyor. Bu yüzden, Osmanlı'dan cumhuriyete geçişin doğru biçimde kavranabilmesi için, bu yanlış görüşlerin de eleştirilmesi gerekiyor.

Osmanlı/cumhuriyet ilişkisinin tarih içinde yerli yerine oturtulabilmesinin bir önkoşulu var: «burjuva devrimi» tarihsel kategorisi konusunda açıklığa kavuşmak. Kavram Türkiye'de genellikle statik bir biçimde ele alınıyor. Burjuva devrimlerinin

(8) G. Procacci, *History of the Italian People*, Penguin, Harmondsworth, 1970, s. 325.

onyedinci yüzyıldan yirminciye, üçyüz yıla yayılan bir tarih dilimi içinde cereyan ettiği, bu uzun dönem boyunca devrimin kendisinin büyük değişimlere uğradığı gözardı ediliyor. Tarihsel bir kategori böylece soyut bir kavrama indirgeniyor. Yapılması gereken, «burjuva devrimi» kategorisini yeniden tarihselleştirmek. Ancak bu yöntemlerdir ki, Türkiye'nin yüzyılın başında yaşadığı çalkantı gerek dünya tarihinde, gerekse Türkiye'nin tarihsel gelişiminde doğru bir yere oturtulabilir.

Tartışmaya girmeden önce bir noktanın belirtilmesinde yarar var. Maddeci devrim teorisi, temellerinin sağlamlığına rağmen, üzerinde çok çalışılmamış, bütün boyutlarıyla geliştirilmemiş bir alan. Bu yüzden, gelecekte atılabilecek teorik adımların bu konuya yeni açıklıklar getirmesi beklenmeli. Türkiye'ye gelince, burjuva devriminin Türkiye'deki yazgısı daha da az işlenmiş bir konu olduğuna göre, bu konuda son sözün söylenebilmesi için tartışmanın mutlaka derinleştirilmesi gerekiyor. Bu yazı bu yönde bir çaba olarak okunabilir.

2. TARİHTE BURJUVA DEVRİMLERİ

Devrim kavramı, maddeci tarih anlayışını her türlü evrimcilikten ayıran temel bir köşetaşı. İnsanlık tarihinin sürekli bir devrim olduğu göstermekle yetinmez maddeci anlayış. Bu sürekli devrimin tarihin belirli dönemlerinde devrimci sıçramalarla noktalandığını, bu sıçramaların toplumların gelişiminde yepyeni bir çağın habercisi ve hazırlayıcısı olduğunu da ileri sürer. Özel olarak da, bir üretim tarzından ötekine geçiş dönemlerinde, toplumları altüst eden, üretim ilişkilerinin, siyasetin, ideolojinin, kültürün, ahlakın verilmiş çerçevesini parçalayan devrimler belirleyici bir nitelik kazanır. İşte burjuva devrimi kategorisini bu tarihsel bütünlük içinde düşünmek gerekir.

Tarihsel özgürlükleri ne olursa olsun, burjuva devrimlerinin ortak bir çekirdeği vardır: kapitalizm - öncesi toplumsal formasyonun⁹ kapitalizmin gelişmesinin önüne diktiği engelleri

(9) Kavramı burada son yıllarda moda olan anlamında değil, Marx'daki özgün anlamında kullanıyorum. Yani farklı üretim tarzlarının 'eklenmesi' ile belirlenen somut bir tarihsel toplum (Türkiye, ABD, Polonya) anlamında değil, belirli bir üretim tarzıyla bütünlük, tutarlılık gösteren bütün belirleyici toplumsal ilişkileri içeren (üstyapı da dahil olmak üzere) bir toplum yapısı.

yıkarak, bir burjuva toplum ve devletin temellerini atar bütün burjuva devrimleri. Bu temeller kapitalizmin yolunu açarak hızla gelişmesinin tarihsel koşullarını oluşturur. Bu açıdan burjuva devrimlerinin bazı temel görevlerinin olduğu söylenebilir. Başlangıçtan beri üç ana görev burjuva devrimlerinin esas boyutlarını oluşturmuştur: kapitalizm -öncesinin mutlakiyetçi, despotik devlet aygıtını parçalayarak burjuva demokrasinin temellerini atmak; tarımda kapitalizm -öncesi ilişkileri kırarak bir yandan kırdaki burjuva mülkiyetini yerleştirmek, bir yandan da köylüleri özgürleştirmek, modern proletaryanın temellerini oluşturmak; belirli bir coğrafi alanda yaşayan toplulukları ulusal bir devlet çerçevesinde birleştirmek ve/veya ulusal bağımsızlığı kazanmak. Ne var ki, burjuva devriminin bu görevleri statik bir nitelik taşımaz. Bir yandan, her devrimin asli görevi farklılaşabilir, bu üç görevden biri ön plana çıkabilir. Öte yandan, tarihsel gelişme içinde bu görevlere yenileri eklenebilir. Sonuç olarak, burjuva devrimini tanımlayan öge, toplumda köklü ve yaygın bir altüst oluş aracılığıyla kapitalist gelişmenin ve burjuva toplumsal formasyonunun önünü açmasıdır. Somut tarihsel örneklerin incelenmesi sırasında, tekil görevlerin önemi ancak bu genel çerçeve içinde değerlendirilebilir.

Burjuva Devrimlerinde İki Evre

Bu ortak çekirdek temel alındığında, burjuva devrimleri, tarihsel ortama, içinde ortaya çıktığı ülkenin özgül tarihine, sınıf ve sınıf güçleri bileşimine, uluslararası ilişkilere vb. bağlı olarak çok çeşitli kılıklara bürünebilir, çok farklı tempo ve biçimlerde gelişebilir. Aslında, tikel örneklerin özgüllüğünün de ötesinde, burjuva devrimlerinin tarihi iki ayrı evreden geçerek gelişmiştir. Bu iki evre arasındaki ayırım noktası Avrupa'daki 1848 devrimci dalgası, özel olarak da başarısız 1848 Alman devrimidir.¹⁰ İngiliz devrimi (1640)¹¹, ulusal bağımsızlık yönü ağır basan ABD devrimi (1776) ve Fransız devrimi (1789)'nin başlı-

(10) Engels bu dönüm noktasını «...sonra, Almanya'nın öncülük ettiği yeni dönem başladı: tepeden devrimler dönemi...» diyerek ortaya koyar, «*Soziales aus Russland*» başlıklı kitapçığa 1894'de yazdığı sonsözde. Aktaran: H. Draper, *Karl Marx's Theory of Revolution, Part I: State and Bureaucracy*, Monthly Review Press New York, 1977, s. 575.

(11) Bk. C. Hill, *The English Revolution 1640*, Lawrence and Wishart, Londra, 1972. Türkçesi: *1640 İngiliz Devrimi*, çev. N. Kalaycıoğlu, Kaynak Yayınları, 1983.

ca basamak taşlarını oluşturduğu ilk evrenin özelliği, devrimin geniş halk kitlelerini (köylüleri, kentlerde zanaatkarları, doğuş halindeki proletaryayı) seferber etmesi, güçlü kitle ayaklanmalarına yaslanmasıdır. Bu devrimler, klasik bir tanımla, kitlelerin birer «şenliği» olmuştur. Burjuvazi kendi kısmi çıkarlarını eski düzenin hakim sınıflarına karşı savunurken, aynı zamanda bu hakim sınıfların dışında kalan toplumsal sınıf ve katmanların mücadelesine de önderlik etmiştir. Klasik burjuva devrimlerinin bu yapısının önemli bir takım sonuçları vardır. Bir yandan, bu devrimler kent ve kır çalışanlarının bağımsız seferberliği sonucunda burjuva devriminin sınırlarını aşma yönünde bir eğilimin sahnesi olmuştur. (İngiltere'de «Diggers» ve «Levelers», Fransa'da 1793'ün baldırı çıplakları.)¹² Öte yandan, kitle hareketinin gücü, devrimin yürüyüşü içinde burjuvazinin yalpalamasına, yer yer geri adımlar atmasına (Termidor), sadece kazanılanın sağlamlanmasıyla yetinmesine yol açmıştır. Ama sonuçta, kitlelerin seferberliği, klasik burjuva devrimlerinin, cereyan ettikleri toplumlar için büyük bir toplumsal sıçrama olmasına yol açmış, mutlakiyetçiliğin yükselttiği engellerin kırılışı, burjuva toplumsal formasyonunun ve kapitalizmin hızla gelişmesinin koşullarını hazırlamıştır.

(12) Ama Fransa'da 1793 derken sadece ve esas olarak Jakobenizm'i kastetmiyorum. Jakobenizm temel mantığı açısından burjuva devriminin en ileri aşamasını temsil eder. Fransa'da burjuva devriminin sınırlarını gerçekten aşmaya yönelik hareketler, Paris'in «baldırı çıplakları»ni bir araya getiren hareketlerdi. Bunların Jakobenler tarafından ezilmesidir ki Danton ve Robespierre'in ayağının altındaki toprağın kaymasına ve Termidor'un yerleşmesine yol açmıştır. Bu konuda son derece ilginç bir çalışma, D. Guérin'in *La révolution française et nous* adlı kitabıdır. (F. Maspero, Paris, 1976). Aynı yönde bir görüş Gramsci'de de bulunabilir. 60'lı ve 70'li yıllarda İtalya'da ve Avrupa'nın bütününde Gramsci'yi reformist bir siyasetin (Avro-komünizm) ideologu haline getirme çabalarının ardından, Türkiye'de de bu devrimciyi kendilerine bayrak edinen sol liberaller, herhalde, Gramsci'nin Jakobenizm'e yönelttiği övgüleri okumaktan büyük üzüntü duyarlardı. Üstelik, Gramsci Jakobenizm'i burjuvazinin tüm halk güçleri üzerindeki hegemonisinin aracı olarak görüyordu; bir «küçük burjuva» veya «bürokratik» zorbalığın temsilcisi olarak değil. Hareketin burjuva niteliği, Jakobenizm'in Gramsci için oluşturduğu olumluluğun da sınırlarını çizmekteydi. Bk. A. Gramsci, *Prison Notebooks*, der. Q. Hoare/G. N. Smith, Lawrence and Wishart, Londra, 1971, s. 77-80. Ayrıca bk. Cl. Pavone, 'Il Risorgimento', *Gramsci un'eredità contrastata* içinde, Edizioni Ottaviano, Milano, 1979, s. 59-71. İngiliz devriminde «diggers»in («kazıcılar») yeri için bk. F. Berktaş, «Bir Başka Demokrasi», *Saçak*, 3, Nisan 1984.

Burjuva devrimlerini geç yaşayan toplumlarda ise (Almanya, Avusturya, İtalya, Rusya vb.) durum çok farklıdır. 1848 devrimci dalgası Avrupa'yı sarstığında, henüz bir burjuva devrimi yaşamamış olan Orta ve Güney Avrupa ülkelerinde, özellikle de Almanya'da kapitalist ilişkiler toplumda önemli bir gelişme göstermiş durumdaydı. Bu, köylülüğün hızlı bir farklılaşma ve yoksullaşma sürecinden geçmesiyle ve modern bir proletaryanın, henüz zayıf da olsa, gelişmesiyle elele gidiyordu. Dolayısıyla bu ülkelerin burjuvazileri çalışan sınıfların devrimi daha öteye sürüklemesi olasılığının yarattığı korku içinde, eski rejimle uzlaşmaya çok daha yatkındır bu aşamada. Bu yüzden, 1848 devrimleri Almanya, Avusturya ve İtalya'da yenilgiyle sonuçlanmış, kapitalizm - öncesi hakim sınıfların iktidarını alacağı edememiştir.¹³

Kapitalizmin feodalizme karşı cepheden saldırısı böylece bu ülkelerde başarısızlığa uğruyordu ama, yenilmiş devrimler bile bu toplumların tarihinde yepyeni bir dönemin habercisi olacaktı. Kapitalizm - öncesi devleti elinde tutan siyasal iktidarlara, bir kez toplumdan devlete doğru yükselen sarsıntıyı bertaraf ettikten sonra, özellikle İtalyan (1861) ve Alman (1870) birliklerini sağlayarak bu toplumlarda devletten topluma doğru uzanan bir altüst oluş sürecini başlatıyorlardı. Eski devletin ayakta kalabilmek için kendi temelini altüst etmesiyle birlikte, burjuva devrimlerinin tarihinde ikinci evre açılıyordu: «tepeden burjuva devrimleri» evresi.¹⁴ Bu evrenin özelliği, kapitalizm - öncesi toplumsal yapı ve ilişkilerin ayıklanmasının, toplumun ve devletin kapitalist gelişmeye uygun hale getirilmesinin, çalışan kitlelere hemen hemen hiçbir bağımsız inisiyatif tanınmadığı bir siyasal ortamda gerçekleştirilmesidir. Tepeden, devrim, eski düzenin hakim sınıflarıyla yükselen burjuvazi arasında bir uzlaşmaya dayanır.

(13) 1848 Alman devriminin bu doğrultudaki tahlilini ilk olarak Marx ve Engels yapmıştır. Bk. «Address of the Central Committee to the Communist League (March 1850)», K. Marx, *The Revolutions of 1848, Political Writings*, v. 1 içinde, der. D. Fernbach, Penguin, Harmondsworth, 1973.

(14) «Tepeden devrim» kavramı ilk kez 1820'lerde I. Napolyon dönemi için Almanya'da kullanılmıştır. Terimi bugünkü kullanımına benzer biçimde yaygınlaştıranlar Marx ve Engels'dir. Bk. Draper, a.g.y., s. 426, dipnot. Burjuva devriminin tarihinde tepeden devrimlerin yerinin (ve genel olarak klasik maddecilerin devrim teorisinin) titiz bir sergilemesi M. Löwy, *Combined and Uneven Development*, Verso, Londra, 1981, s. 1 - 29'da bulunabilir.

Burjuva devrimlerinin bu tarihsel guruplandırılmasından derhal bir ilk sonuç çıkarmak olanaklı. Türkiye'de yaygın olarak kabul gören bir kanının aksine, «burjuva demokratik devrim» kategorisi evrensel değildir. Yani kapitalizm - öncesi toplumdaki kapitalizme geçişteki bütün devrimci dönüşümler demokratik bir nitelik taşımaz. Burjuva devrimleri bir ilk aşamada kitleleri seferber edebildiği için demokratik bir boyut taşımıştır ama ondokuzuncu yüzyılın ortasından itibaren bu demokratik boyut artan bir ölçüde geri plana düşmüş, demokratik - olmayan burjuva devrimleri dizisi tarih sahnesine çıkmıştır. Şöyle de söylenebilir: evrensel kategori burjuva devrimidir; başlıca aileler ise «burjuva demokratik devrim» ile «tepeden devrim».¹⁵ 1919 - 23 döneminin ve sonrasında Türkiye tarihinde temsil ettiği yerin anahtarını bize bu ayırım verecektir.

Neden Tepeden Devrim?

Burjuva devrimlerinin tarihinin ikinci evresi, ilk elde önümüze bir sorun çıkarıyor. Erken burjuva devrimleri çalışan kitleleri de seferber ettiği ve demokrasiye doğru güçlü adımların yolunu açtığı halde, 19. yüzyılın yarısından sonraki burjuva devrimleri neden kitleleri hareketsizleştirmeye yatkın, yukarıdan aşağıya uzanan bir çizgi izlemiştir? Bu sorunun cevabı, ağırlıkları farklı olmakla birlikte, hepsi önemli olan bir etkenler dizisinin bileşiminde yatıyor.

Ötekilerle karşılaştırılamayacak derecede önemli olan etkene biraz önce kısaca değinmiştim. Burjuvazinin, kapitalizmin bağrında gelişen yeni toplumsal güçten korkusu olarak nitelenebilir bu. Kapitalist üretim tarzının yayılmakta olduğu, burjuvazinin iktisadi gücünün geliştiği herhangi bir toplumda, kapitalizm - öncesi ilişkilerin, özellikle de eski rejimin devletinin devreden çıkması ne kadar gecikirse, bir devrimin burjuvazi için o kadar riskli olacağı açıktır. Çünkü sermayenin gelişmesinin tersyüzü bir modern proletaryanın gelişmesidir. Kırsal ve kentsele küçük burjuvaziden (klasik burjuva devrimlerinin kitle gücünü sağlayan bu sınıflardan) farklı olarak, proletarya hem başka tür bir siyasal iktidarın hegemonik gücü olma kapasitesine sahiptir, hem de varoluş koşulları dolayısıyla burjuvaziyle

(15) Aynı tür bir ayırım için bk. R. Blackburn, «Marxism: Theory of Proletarian Revolution», *Revolution and Class Struggle* (der. R. Blackburn) içinde, Fontana, Glasgow, 1977, s. 38.

uzlaşmaz bir çelişki içindedir. Devrimler, en güçlü aktörlerinin bile denetleyemeyeceği birer süreçtir: yürüyen bir devrimin nerede sonuçlanacağı hiçbir zaman kestirilemez. Usandırıcı bir yeknesaklığın tüm dinamizmi kemirdiği normal zamanlardan farklı olarak, devrim anları **görelî olarak zayıf bir sınıfın bile, devrimin yarattığı dinamîğe en tutarlı cevabı getirebildiği için iktidarı ele geçirmesine yol açabilir.** İşte proletaryanın güçlenmekte olduğu bir bağlamda, gecikmiş burjuva devrimleri burjuvazi için bu yönden büyük riskler taşıyan bir süreç niteliği kazanmıştır. Başka bir deyişle, modern proletaryanın tarih sahnesine **bağımsız adımını atmasıyla birlikte, burjuvazi devrimci karakterini büyük ölçüde yitirmiştir.**¹⁶ Bu saptamanın bir de uzantısı vardır: bir devrimin önderliğini yapma konumunda kalan bir burjuvazi, çalışan kitlelerin, en başta da proletaryanın bağımsız inisiyatifini ezmekten (bu, devrimin geleceğini tehlikeye atsa bile) bir an için bile kaçınmayacaktır. Yani burjuvazi devrimci bir güç olabildiği durumlarda bile, demokratik niteliğini yitirmiştir.

Proletaryadan duyulan korku nasıl burjuvazinin demokratik görevden uzaklaşmasına yol açıyorsa, burjuvazinin büyük toprak sahibi sınıflarla ilişkisi de toprak sorununun çözümü önünde önemli bir engel olarak yükselir. Burjuva devriminin geç yaşandığı toplumlarda kapitalizmin gelişme tarzı, kapitalizme erken geçen toplumlardan farklılık gösterir. Bu farklılıkların biri de, uluslararası ticaretin sanayi devrimiyle birlikte katettiği dev mesafe dolayısıyla, tarımın gecikmiş kapitalizmde **görelî olarak daha erken ve daha hızlı biçimde meta üretimine dönüşü, yani ticarileşmesidir.** Bu, yerel koşullara bağlı olarak, bazan kapitalizm - öncesi ilişkilere yeni bir canlılık kazandırırken, daha yaygın olarak da büyük toprak sahiplerinin sınıfsal niteliğinin tarihsel bir süreç içinde değişmesine ve bu sınıfın en azından bir kesiminin burjuvalaşmasına yol açar. Böylece, burjuvazinin en azından bir diliminin, toplumsal köken ve varlığı

(16) Bugün, Stalinizm'in yarım yüzyıllık hegemonyası sonucunda, dünya ve Türkiye solunda unutulmuş olan bu gerçek, Stalin öncesi dönemin bütün öndegelen marksist düşünürleri (Marx, Engels, 1917'nin en önemli iki önderi, Luxemburg, Labriola, Gramsci vb.) tarafından altı çizilerek ortaya konmuştur. O kadar ki, daha sonra çok farklı bir yörüngeye girecek olan Kautsky bile 1905-6 döneminde, 'proletaryanın bağımsız olarak ortaya çıktığı her yerde, burjuvazi devrimci bir sınıf olmaktan uzaklaşır' demektedir. Aktaran: N. Geras, *The Legacy of Rosa Luxemburg*, New Left Books, Londra, 1976, s. 70-71.

açısından büyük toprak sahipliği ile içiçe geçmiş olduğu bir durum doğar. Böyle bir burjuvazinin de toprak sorununun çözümünde radikal adımlar atmasını beklemek hayalcilik olacaktır.¹⁷ Burjuvazinin nesnel varlığı açısından toprak sahipliği ile içiçe gelişmesinin ötesinde, işçi sınıfı ve çalışan kitlelerden korkusu dolayısıyla eski düzenin hakim sınıflarıyla ittifaka girmesi de toprak sorununun çözümü açısından ciddi bir engel oluşur. Burada iki etkenin karmaşık bileşiminin burjuvaziyi tepeden devrime sürükleyişinin ve bu tür devrimin sınırlarının oluşumunun canlı bir örneğini bulmak olanaklı.

Burjuvazinin devrimciliğini yitirmesinde karmaşık (ve çift yönlü) etkileri olan bir etken emperyalizmdir. Ondokuzuncu yüzyıl sonundan itibaren emperyalizmin yeryüzüne egemen oluşuyla birlikte, (çoğu sömürge statüsünde olan) az gelişmiş ülkelerde ikili bir dinamik harekete geçer. Bir yandan, yabancı bir gücün iktisadi, siyasal, kültürel vb. egemenliği ulusal bağımsızlık yolunda bir mücadele eğilimini uyarırken, öte yandan yerel burjuvazinin (ister komprador bir ticaret burjuvazisi olsun, ister bir sanayi burjuvazisi) emperyalizme bağımlılığı bu mücadelenin sınırlanmasına, devrimci uçlarının törpülenmesine yol açar. (Bu çelişik eğilimlerin klasik sentezi, Hindistan'ın devrimci olmayan yoldan bağımsızlaşmasını sağlayan Gandhi önderliğinin stratejisidir.) Sonuçta, bu eğilimlerden hangisi galip gelirse gelsin, emperyalizm çağında dünya tarihinin bütünselliği ve dünya burjuvazisinin karşıt sınıf güçlerine karşı oluşturduğu cephe, ulusal sorunun da sınırlı bir çözümle sonuçlanmasını getirecektir.

Son olarak, Gramsci'nin 'tarihsel iklim' olarak nitelediği bir etkenin de sözü edilmeli.¹⁸ Büyük tarihsel olayların, özellikle de yeni bir çağ açan büyük devrimlerin belirlediği uluslararası ortam, ülke içindeki toplumsal dinamikten bağımsız olarak da, bir burjuvazinin devrimden tümüyle uzak durmasına yol açabilir. Gramsci'nin verdiği örnek Alman ve İtalyan burjuvazilere ilişkindir: 1815 sonrası Avrupası, önce Fransız devriminin kıtaya yayılmasının getirdiği korkunun bir ürünü olan Kutsal

(17) Ancak, eski toprak sahibi sınıfın meta üretimi/dolaşımı ağına bağlanma biçimi, İngiliz ve Alman örneklerinin karşıtlığının gösterdiği gibi, farklı sonuçlar doğurabilir. Bu noktaya B. Moore Jr. işaret eder. Bk. *Social Origins of Dictatorship and Democracy*, Penguin, Harmondsworth, 1973, s. 419-20.

(18) Gramsci, a.g.y., s. 82.

İttifak'la, sonra da 1848'den itibaren «Avrupa üzerinde dolaşan bir hayalet» niteliği kazanan işçi sınıfı tehlikesiyle, burjuva devrimleri için çok elverişsiz bir ortam oluşturmaktaydı. Yirminci yüzyılda ise 1917 Ekim devriminin, burjuvazinin iktidarı kaybetme korkusunu pekiştirerek, burjuva devrimleri açısından yeni bir olumsuz tarihsel iklimin doğmasına yol açtığını hatırlatmak bu yazının amaçları açısından önemli.

Burjuva demokratik devrimlerin tarih sahnesinde gerileyerek yerini tepeden devrimlere terketmesinin nedenleri üzerinde duran bu bölümde, aynı zaman, tepeden devriminin görevlerini ancak kısmen yerine getirebileceği de ortaya çıkmış oluyor. Buna da şaşırılmamak gerek: geleceği temsil eden toplumsal güçlerden ürkenler, geçmişin toplumsal güçlerine, şu ya da bu ölçüde, yaslanmak ve teslim olmak zorundadır.

Neden Devrim?

Burjuvazinin ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren devrimci karakterini yitirmesi bir başka soruyu daha davet ediyor. Bu ülkelerde devrim, tepeden bile olsa, neden olmaktadır? Burjuva devrimlerinin sürükleyici gücü burjuvazi devrimden uzaklaştığına göre, devrimler çağı tümüyle sona eremez miydi? Bu soruya cevap ararken de birden fazla etkenin göz önüne alınması gerekiyor.

Herşeyden önce, burjuvazinin devrimci karakterini yitirmesi, sermayenin üretim sürecine giderek artan ölçüde el atmaya çalışmasına, giderek toplumsal üretimin daha çok alanına hakim olmasına engel değildir. Ekonomideki bu güçlenmeyle birlikte, burjuvazi toplumun öteki alanlarının da kendi çıkarları doğrultusunda yoğunlaşması yolunda yoğun bir ihtiyaç hissedilir. Çalışan sınıflardan ürettiği için onları eski düzenin hakim sınıflarına karşı mücadelesinde seferber edemeyen burjuvazi, kapitalizm öncesi devlet aygıtını varolduğu biçimiyle kullanmaya çalışır. Böylece, siyasal iktidarı ve devlet biçimini değiştirmeden toplumsal yaşamın öteki alanlarını denetimi altına alma çabasına girer sermaye. Ama bu değişim ihtiyacı zamanla öylesine kökleşir ki, sonuçta ortaya çıkan, eğitimde, hukukta, ideolojide, hatta devlet aygıtının düzenlenmesinde bir altüst oluş, bir devrimdir.

Tepeden devrimin aşağıdan devrim ile diyalektik bir ilişki içinde oluşu, toplumun devrimci biçimde değiştirilmesi sürecini

açıklayan bir başka etkidir. Tepeden devrim, bir yönüyle, kitlelerin katıldığı ve burjuva demokratik bir nitelik taşıyan «aşağıdan devrimler»i bastırır, engeller. Ama tam da bu nedenle, «aşağıdan devrim» korkusu, eski rejimin toplumu kendi yöntemleriyle değiştirmeye koyulmasına yol açar. Yani tepeden devrim, aşağıdan devrimi engelleme gereği sonucunda bir devrim niteliği kazanır.

Dünya ekonomisiyle güçlü bağlarla bütünleşen birçok ülkede, devrimci değişimin itici güçlerinden biri de uluslararası ilişkilerdir. Başka ülkelerde kapitalizmin hızla gelişmekte olduğu bir dönemde, burjuva devrimi yaşamamış ülkelerin, kapitalizmin yaygınlaştırdığı büyük ölçekli üretimden, emek üretkenliğine ve üretim tekniklerine getirdiği devrimci yeniliklerden uzak durması neredeyse intihar anlamına gelir. Ama kapitalizmin belirlediği bir çağın kapitalist-olmayan toplumlar üzerindeki tek baskısı iktisadi değildir. Devletler üzerinde bu baskı en dolayimsız biçimde askeri alanda belirir. Engels'in deyişiyle, «Savaş büyük sanayinin bir dalı haline geldiği andan itibaren... büyük sanayi... bir siyasal zorunluluk haline alır... Rusya, Kırım savaşından sonra kendi büyük sanayisine sahip olmaya gereksinim duyunca, bunu sadece bir biçimde gerçekleştirebilirdi: kapitalist biçimde.»¹⁹ Yani, ister iktisadi olsun, ister askeri, uluslararası rekabetin etkisi, eski rejimin devleti üzerinde kapitalist gelişme ve toplumun burjuvalaşması yönünde bir kamçı rolü görmektedir.

Siyasal Devrim/Sosyal Devrim

Burjuva demokratik devrimlerin yerini tepeden devrimlerin almasını incelerken, bu ana kadar, belirli bir sorunu geri planda bıraktım. Gerçekte tepeden devrim kavramı dar bir anlamda kullanıldığında, kendi bağrında kolayca açıklanamayacak bir çelişkiyi içeriyor. Eğer tepeden devrim eski rejimin devletinin, toplumsal yapıyı kapitalistleştirme doğrultusunda altüst etmesi

(19) Engels'den Danielson'a 22.9.1892 tarihli mektup, Aktaran: Draper, a.g.y., s. 576. Askeri etkene Troçki ve Gramsci de değinir. Birincisi için bk. *Sonuçlar ve Olasılıklar, Sürekli Devrim* içinde, Köz Yayınları, İstanbul, 1976, İkincisi için *Prison Notebooks*, a.g.y., s. 84. Bu düşüncülerin gözlemlerini, Osmanlı'da yenileşmenin ordudan başlamasını «Osmanlı kafası»na atfederek yüzeysel bulan Türkiyeli sol düşüncülerin tepkileriyle karşılaştırmak ilginç olsa gerek. Türkiye'de sol düşüncenin Engels ve öteki klasik marksistlerden daha «maddeci» oldukları çıkıyor ortaya!

anlamını taşıyacaksa (ki bu ana kadar ele alınan anlamı budur terimin), bu açıkça eski devletin sürekliliğini varsayan bir tanımdır. Yani devlet aygıtını parçalayarak yerine yeni tipten bir devlet kuran bir kitlesel ayaklanma anlamında bir devrim kavramını mantıksal olarak dışlamaktadır bu tanım. Öyleyse nasıl oluyor da bir devrimin yokluğunda sözkonusu toplumun bir devrim yaşadığı söylenebiliyor?

Görünürdeki bu çelişkinin çözümü, marksizmin klasik (ama genellikle yanlış değerlendirilen) bir ayırımında yatar: siyasal devrim/sosyal devrim ayırımında. Bu ayırımın kavramlaştırılmaya çalıştığı nokta şudur: verili düzene karşı, düzenin olağan kanallarının dışından kaynaklanan kitlesel bir hareketlenmenin eski devletin yerine yeni bir devlet ikame etmesi anlamında devrim, kimi zaman etkileri açısından siyasal alanla sınırlı kalabilir. Buna karşılık, siyasal alanın ötesine geçerek toplumsal ilişkileri yeniden düzenleyen, üretim ilişkileri de dahil olmak üzere toplumun yeniden - üretim tarzını kökünden sarsarak yeni bir tarzın temellerini atan devrimler de mevcuttur tarihte. Bu iki devrim kategorisini ayırmak, gerek dinamiklerini, gerekse sonuçlarını doğru değerlendirmek açısından gereklidir. İşte siyasal alanla sınırlı kalan devrimlere siyasal devrim, toplumun baştanasağı yeniden - düzenlenmesinin yolunu açan devrimlere ise sosyal devrim denmesinin nedeni budur.

Ne var ki, ayırım kavramsaldır. Somut tarihte bu iki devrim tipi yer yer içiçe geçer, yer yer de birbirinden bağımsızlaşır. Herşeyden önce belirtilmesi gereken, sosyal devrimlerin açılışının genellikle bir siyasal devrim tarafından yapıldığıdır. Yani tek bir devrim (örneğin Fransız devrimi veya Ekim devrimi) hem bir siyasal devrim niteliğini taşıyabilir, hem de bir sosyal devrim sürecinin ilk adımı olabilir. Ama bu, sosyal devrimler ile siyasal devrimlerin ayrılmaz biçimde birbirine bağlı olduğu anlamına gelmez. Bazan bir siyasal devrim (çok önemli toplumsal sonuçları olsa da) bir toplumsal formasyonun ilişkilerinin yerine yeni bir formasyonun ilişkilerini geçirmeyebilir; dolayısıyla da, sosyal devrim niteliğini kazanmaz. (Bunun klasik örnekleri Fransa'daki 1830 ve 1848 devrimleridir.) Bazan da, tersine, bir sosyal devrim doğrudan doğruya bir siyasal devrim dayandırdığı için, uzun bir tarih dilimi boyunca gerçekleşebilir. İşte tepeden devrim bu tip bir sosyal devrim sürecini kavramlaştırır: kendi siyasal devrimi olmayan veya yenilgiye uğra-

mış bir siyasal devrimi izleyen bir sosyal devrim.²⁰ Daha önce söylediklerimiz gözönünde tutulursa, siyasal devrim olmasın diye sosyal devrim.

Bu bağlamda Gramsci'nin pasif devrim kavramına da kısaca göz atmakta yarar var. Gramsci, bu kavramı, İtalyan devriminin özgüllüğünü kavramaya çalışırken geliştirmiştir. Bir tarihsel süreç olarak pasif devrimi tanımlayan, tarihsel kopuşu, bir siyasal altüst oluşun değil, içten içe (moleküler) değişmelerin üstüste yığılmasının sağlamasıdır.²¹ Gramsci'nin özlü formülü ile pasif devrim bir 'devrimsiz devrim'dir.²² Yani siyasal devrimsiz sosyal devrim. Böylece kavramın burada kullanılan tepeden devrim kavramıyla hemen hemen özdeş olduğu ortaya çıkıyor. Ama aşağıda Türkiye tarihine döndüğümüz zaman, pasif devrim kavramının tarihçesinin bize yeni bir ayırım olanağı sağladığını göreceğiz. Ayrıca, Gramsci'nin tartışması çok önemli bir noktanın altını çiziyor. Ona göre, pasif devrim kavramı ancak diyalektik olarak tanımlanabilir; yani, pasif devrim mutlaka kendi karşıtı, bir aktif devrimi varsayar.²³ Bu anlamda, pasif devrim kavramının da, tepeden devrim kavramının da, evrimci bir tarih görüşüyle herhangi bir akrabalığı yoktur. Her ikisi de, kapitalizmin yarattığı dünya tarihinin bileşik niteliği içinde, bir (veya birkaç) ülkedeki devrimin (devrimlerin) başka ülkelerde yaratacağı devrimci değişimleri ele almaktadır.

Kısacası, tepeden devrim siyasal devrimi olmayan bir sosyal devrimdir ama bu siyasal devrim sadece doğrudan, dolayimsız biçimde yoktur. Aslında, her sosyal devrimin öncülü, en azından başka bir ülkede yaşamış olan bir siyasal devrimde yatar. Örneğin, Alman ve İtalyan birliklerinin öncülü Fransız devrimidir. Dahası var. Kendisi, yenilgiye uğramış da olsa, bir siyasal devrim yaşamış olan bir ülkede tepeden devrim çok daha hızlı ve tutarlı ilerler. Buna karşılık, bir ulusal siyasal devrim deneyiminden geçmemiş bir ülkede, sosyal devrim de ürkek, yalpalaayan, ağır, hantal bir süreç olacaktır. İlkine örnek Almanya ve İtalya ise (1848'in başarısız devrimleri), ikincisine örnek 1905 öncesi Rus çarlığıdır.

(20) Engels'e göre, «1848 Devriminin mezar kazıcıları (tepeden devrimlerde) devrimin vasiyetinin uygulayıcıları haline gelmişti.» Aktaran: M. Löwy, a.g.y., s. 5. Ayrıca bk. Draper, a.g.y., s. 577.

(21) Pasif devrim tartışması için bk. Gramsci, a.g.y., s. 106-114.

(22) A.g.y., s. 59.

(23) A.g.y., s. 114.

Devlet Bürokrasisi ve Burjuvazi

Tepeden devrim türünden burjuva devrimleri, varolan devlet aygıtının toplumun yeniden -düzenlenmesinde aktif ve müdahaleci bir rol oynamasını gerekli kılar. Bu, toplumsal yeniden - üretim içinde merkezi devletin bürokrasisine önemli bir işlevle birlikte büyük bir güç sağlar. Bu aşamada, hem bu rolü, hem de eski düzenin hakim sınıflarıyla burjuvazi arasındaki kısır güç dengesi dolayısıyla, bürokrasinin toplumda ve devlette ağırlığı oransız biçimde büyür. Marx'ın deyişiyle «bürokrasi devleti... kendi özel mülkiyeti gibi tutar elinde...»²⁴

Ama aslında bürokrasi ancak belirli sınıf ilişkileri bağlamında kavuşur bu hareket serbestisine. Temelde koruduğu, bir bütün olarak sınıflı toplumun geleceğidir. Dolayısıyla da mülksahibi sınıflardır. Marx, aynı yerde, şunu da ekler: «...bürokrasi, kendi dışında yatan bir içerik için 'formel bir sistem'dir.» İçeriğin oluşumunun tamamlanışıyla ölçsüz önemini yitirecek, yerini sermayenin egemenliğine daha uygun bir biçime terkedecektir bu «formel sistem».

Kitlelerin toplumsal dönüşüm sürecine etken bir unsur olarak katılmadığı tepeden devrimlerde devletin ve devlet bürokrasisinin kazandığı oransız önem, sadece Türkiye'de değil, benzer süreçleri yaşayan birçok toplum için yapılan tahlillerde de, herşeyin devletin iradesine tâbi olduğu, kapitalizmi devletin yarattığı türünden yanılırlara yol açmıştır.²⁵ Yukarıda yapılan tahlilin bütünü bu anlayışın yanlışlığını çeşitli biçimlerde orta-

(24) K. Marx, «Critique of Hegel's Doctrine of the State», *Early Writings* içinde, Penguin, Harmondsworth, 1975, s. 108-109.

(25) Sorunu Rusya'da aldığı biçimle E. Adıgüzel tartışmıştır. Bk. «Politik Toplum ve Sivil Toplum», *Saçak*, 8, Eylül 1984. Burada Adıgüzel'in bir çarpıtmasına değinmekte yarar var. Rusya'daki tartışmayı özetlerken, Troçki'nin, Plehanov'la birlikte Rus tarihine Milyukov ve benzerleri gibi baktığını ileri sürmekte. Ama hemen ardından, Troçki'nin Milyukov'dan ayrıldığı noktayı belirtiyor: «devlet istediği zaman sosyal gurup ve sınıflar imal edemez.» (a.g.m., s. 9). Burada konulan kayıt, formülasyon ne derece sınırlı olursa olsun, Troçki'nin Rus tarihi konusunda ki konumunu gerek Milyukov'dan, gerekse «Kamu Hukuku Okulu»ndan ayırarak denli açık: O zaman Adıgüzel'in biraz ileride «Plehanov ve Troçkilerin» Kamu Hukuku Okulu'ndan devraldığı, devletin özel rolünü vurgulayan görüşten söz etmesi (a.g.m., s. 13) ne anlama geliyor? Ashında Troçki Milyukov'un «devletin toplumu yarattığı» yolundaki tezlerini daha 1906'da belirttik biçimde reddetmiştir. Meraklısı bunu *Sonuçlar ve Olasılıklar*'da kolaylıkla bulabilir. Bk. a.g.y., s. 213 vd.

ya koymaktadır. İster eski rejimin devleti olsun, ister yeni tip-ten bir devlet, bürokrasinin elindeki aygıt sayısız tahdit ve baskı altında hareket etmekte ve temelde toplumda derinden derine yaşanmakta olan değişime ve başka ülkelerde kapitalizmin gelişmesinin ülke için yarattığı gerilimlere cevap bulmaya çalışmaktadır. Devletin kendisi de, bürokrasinin siyasal hattı da bu unsurların etkisi altında biçimlenmekte, bunların yarattığı çelişkilerin çözümünün bir dolayımı niteliğini taşımaktadır.

Türkiye'nin yakın tarihi üzerine süregiden tartışmalar açısından şu gerçeğin de vurgulanması yararlı: devletin ve devlet bürokrasisinin ağırlığı ve gücü hiç de Türkiye'ye özgü değildir. Kitleleri dışarıda bırakan bütün tepeden devrimlerinin ortak özelliğidir. Devlet burada burjuvaziye karşıt bir toplumsal güç değil, burjuvazinin eski düzeninin hakim sınıflarıyla oluşturduğu uzlaşmanın alanıdır.

Bu bizi Türkiye tartışmalarında büyük önem taşıyan bir başka önermeye getiriyor: tepeden devrim burjuvaziye rağmen ve ondan bağımsız biçimde gerçekleştirilen bir süreç değildir. Hele ona karşı, hiç değil. Burjuvazi tepenin karşısında, aşağıda, değil, «tepe»nin üzerindedir.

3. TÜRKİYE'DE BURJUVA DEVRİMİNİN ÖZGÜLLÜĞÜ

Osmanlı'nın ve Türkiye'nin bu yüzyılın ilk çeyreğinde yaşadığı büyük altüst oluşa Türkiye sol düşüncesinin çeşitli ailelerinin bakışını belirleyen bir temel nokta var. Önemli bölümü eski devlet bürokrasisinin içinden gelen bir kadronun bu toplumsal çalkantılarda oynadığı belirleyici rol bir uçtan ötekine kafaları karıştırıyor. Sadece bu değil üstelik sorun: 1923'de kurulan cumhuriyet devletinin tartışılmaz merkezîyetçiliği, toplumu aktif biçimde yönlendirmesi ve toplumsal denetime büyük ölçüde kapalı olması, iktidar yapısı içinde bürokrasinin ağırlıklı bir yer alması da, bu devletin gerek doğası, gerekse sınıf temeli konusunda her türlü mistifikasyona gebe bir takım tezler geliştirilmesine katkıda bulunmuş. Sonuçta ortaya bu yazının başında görüşleri sergilenen kutuplar çıkıyor: bir kutup bu bürokrasiyi ve devleti sınıflarüstü ve ilerici bir güç olarak sunarken, öteki Osmanlı'nın basit bir mirasçısı gibi kavriyor ve tabii gerici (ya da en azından tutucu) bir tarihsel güç olarak niteliyor.²⁶

(26) Birçok örnek arasında bk. İ. Küçükömer, «Batılılaşmada' Bürokrasinin Yeri», *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. 1, s. 248-49.

İki bakış açısının paylaştığı önemli noktalardan biri, bu toplumsal gücün temel toplumsal güçlerle ilişkisini ve kurulan yeni devletin bir devlet tipi olarak niteliğini sorunlaştırmamaları. Yani, bürokrasinin gücü sorununun yarattığı göz kamaşması, yeni devletin doğası ve eski devletle ilişkisi sorununun tümüyle gölgede kalmasına yol açıyor. Bu, sol liberalizmde doruğuna ulaşıyor: madem ki devletin ve bürokrasinin gücü Osmanlı ile Türkiye'nin ortak yanları, öyleyse bu iki devlet arasındaki süreklilik tartışmasızdır. Çeşitli devlet tiplerinde varolabilecek bir özellik, iki devletin özdeşliğini ilân etmek için yeterli sayılıyor.

Aşağıda Türkiye'de yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan devrim(ler)in öteki burjuva devrimlerine göre gerçek bir özgüllük gösterdiğini göreceğiz. Ama burjuva devrimlerinin dünya çapındaki evriminin yukardaki özeti bile, bize şimdiden Osmanlı/Türkiye ilişkilerine yeni sorularla yaklaşma olanağını kazandırıyor. Burjuva devrimlerinin ikinci evresinde baskıcı bir devletin (üstelik de eski tipten, kapitalizm - öncesi bir devletin) ve merkezi bürokrasinin oynadığı güçlü rol gözönüne alındığında, bu özelliklerin, zorunlu olarak, bir burjuva devriminin yokluğuna işaret etmeyebileceği ortaya çıkıyor. O zaman «güçlü devlet ve bürokrasi = kapitalizm - öncesi toplumun sürekliliği» formülü inandırıcılığını yitiriyor. Ortaya **birbirinden bağımsız olarak** cevaplanması gereken iki ayrı soru çıkıyor. Birincisi, Türkiye yüzyılın ilk çeyreğinde (başarılı, başarısız veya tamamlanmamış) bir **burjuva devrimi** yaşadı mı ve bu devrim sonucunda bir **burjuva devleti** kuruldu mu? İkincisi, Türkiye'de (en azından tek parti döneminde) devletin ve devlet bürokrasisinin toplumsal yaşam sürecindeki ağırlıklı rolü hangi tarihsel gelişmelerin sonucu ve ifadesi olarak düşünülmeli? Bu iki sorunun birbirinden ayrılmamasının maliyeti, sol düşüncenin Türkiye tarihini çarpık bir prizmadan seyretmesi olmuştur bugüne dek.

Burjuva Devrimi Sorunu

Sözü edilen iki sorunun birden, tek bir dergi yazısının sınırları içinde ele alınması olanaksız. Ben bu yazının geri kalan bölümünde, Türkiye tarihinde bir burjuva devrimi yaşanıp yaşanmadığını ve eğer yaşandıysa özgül niteliklerinin ne olduğunu araştırmaya çalışacağım. Bürokrasinin ve devletin güçlü konumunun tartışmasını, ancak toplumdaki bütün sınıfların tartışıldığı bir bağlamda hakkını vererek yapmak mümkün. Bunun

başka bir yazının konusu olabileceğini umuyorum. Öte yandan, iki sorunun birçok düşünce akımı tarafından birarada ele alındığını gözönünde tutarak, yazının sonunda bürokrasi sorunu üzerine de birkaç söz söyleyeceğim.

Türkiye'de bir burjuva devriminin varlığı/yokluğu gibi tartışmalı bir konuda görüşlerin ikircikliliklerden uzak, açık seçik ifade edilmesinde büyük yarar var. Dolayısıyla, daha başlangıçtan, bu yazının temelini oluşturan tezleri kısaca sıralamayı tercih ediyorum.

(1) Türkiye'de 1920'li ve 30'lu yıllarda yaşanan süreç bir sotsyal devrim olarak nitelenmelidir. Bu çalkantılı süreç içinde gerek devletin yapısında, gerekse toplumsal ilişkilerde, burjuva toplumsal - iktisadi formasyonunun ve kapitalizmin hızla gelişmesinin yolunu açacak önemli değişiklikler gerçekleşmiştir.

(2) Bu köklü değişimi olanaklı kılan, 1919 - 23 yılları arasında yaşanan ve eski devletin ilgası/parçalanması ile sonuçlanan siyasal devrimdir. 1919 - 23, Türkiye'de burjuva devriminin yirminci yüzyıla özgü koşullar ve sınırlar içinde gerçekleştiği dönemdir. Ancak, tek bir burjuva devrimi yaşamamıştır Türkiye: 1908 devrimi, 1923'ün koşullarını hazırlayan bir ilk (ve başarıya ulaşamayan) burjuva devrimidir.

(3) Ne var ki, 1919 - 23 devrimi geniş kitleleri seferber etmek bir yana, onların her türlü bağımsız inisiyatiflerini bastırmaya dayanan, dışlayıcı bir devrim niteliği taşır: bir **kitlesiz devrim**. Buna bağlı olarak, devrimin sonucunda doğan yeni devlet, çalışanların (özellikle de işçi sınıfının) bağımsız olarak siyaset sahnesinde yer almasını önlemeye yönelik bir yapıya sahiptir. Bu anlamda, Türkiye'de burjuva devrimi, klasik dönemin burjuva devrimleriyle büyük bir farklılık gösterir. Bir **burjuva demokratik devrim değildir**. Belirli yönlerden **önemli** farklılıklar göstermekle birlikte, burjuva devrimlerinin ikinci evresindeki tepeden devrimlerle önemli özellikler paylaşır.

(4) En başta bu nedenden (ama başka etkenlerin de katkısıyla) Türkiye'de burjuva devrimi **tamamlanmamış** bir nitelik taşır. Bu devrim burjuva devrimlerinin asli görevlerinin bir bölümünü gerçek anlamıyla yerine getirememiş, bazı alanlarda ürkek adımlarla yetinmiş, bazı alanlarda ise ciddi hiçbir girişimde bulunmamıştır. Bu da demokratik görevlerin bile hâlâ Türkiye toplumunun gündeminde önemli bir yer tutması anlamına gelir.

(5) Bütün bu söylenenlerden dolayı, Türkiye tarihinde Osmanlı dönemi ile cumhuriyet arasında tarihsel bir süreklilik olduğu iddiası baştanasağı yanlıştır. Cumhuriyet, Türkiye'nin tarihinde burjuva toplumuna doğru atılan kesin bir adımdır: bu yüzden de bir tarihsel kopuşu temsil eder. Geçmişin kalıntısı olan bir devlet değildir. Gene aynı nedenlerle, 20'li ve 30'lu yıllarda yaşanan değişim sürecinin, toplumun temellerine dokunmayan yüzeysel değişikliklerle sınırlı kaldığı söylenemez. Sol liberalizm çağdaş Türkiye'nin temellerini anlayamamıştır.

(6) Cumhuriyetin ilk dönemlerinde, sadece ulusal çıkarları emperyalist dünyaya karşı savunan, toplumu «modernleştiren» bir devletin kurulduğunu ileri sürmek, bu devletin esas olarak burjuva toplumunun kuruluşunda aktif rol alan, eski rejime darbeler vururken çalışan sınıfların bağımsız inisiyatifini de engelleyen bir devlet olduğunu görmezlikten gelmek demektir. Sol - Kemalist tezler tarihi baş aktörlerinin gözünden (ideolojisinin içinden) görmekten öteye gidemez.

Tezler bunlar. Önemli bir nokta, bu tezlerin birbirlerinden kopartılmadan bir bütün olarak düşünülmesi gerekliliği. Aksi taktirde, Türkiye tarihine bakışın bugün yaygın olan çarpık prizması şu ya da bu yönde yeniden canlanabilir.

Geçmiş Devrimlerden Korkmamak

Yazının geri kalan bölümünde bu tezleri, karşıt görüşlerle tartışma içinde açmaya ve teorik temellerini ortaya koymaya çalışacağım. Ama yola çıkmadan önce bir nokta üzerinde titiz bir biçimde durmak gerekiyor. Geçmişte sol düşünce resmi ideolojinin tezlerini yer yer papağanca tekrarladığı için, bugün bu ideolojinin kısırlaştırıcı cenderesinden kurtulmaya çalışan birçok insan cumhuriyetin kuruluşuna ve ilk dönemine tepkisel bir duygusallık içinde bakmakta. Eleştirelilik bugün sanki gerçeklere gözlerimizi yummamızı, olmuş şeyleri görmezlikten gelmemizi, sonuçlarını yok saymamızı gerektiriyor. Resmi ideolojinin kutsadığı olayları sifıra indirgememek, etkilerini reddetmemek dehal resmi ideoloji ile özdeşleşmek gibi yorumlanıyor.

Bu tür bir bakış açısının (buna bakış açısı da denemez, bir 'ruh durumu' demek daha uygun) sayılamayacak kadar çok sakıncası var. Ben sadece bir-ikisine değinmekle yetineceğim. Sol düşünce pratikten kopuk olmaması gerektiğine göre en önemlisi şu: böyle bir tepki, tarihsel olayları egemen ideoloji-

den bağımsızlaşmış, geleceği temsil eden bir noktadan değerlendirilmenin olanaklılığını ve gerekliliğini gözardı ediyor. Bunu anlayabilmek için egemen ideoloji ile resmi ideolojiyi ayırdetmek gerek. Resmi ideoloji, bir devletin, verilmiş bir tarihsel zaman diliminde, kendini meşrulaştırmak için tüm topluma çeşitli yollardan yaydığı görüşler bütünü. Egemen ideoloji ise, bir tarihsel çağın sınıfsal egemenlik ilişkileri tarafından belirlenen, tâbi sınıflara da çeşitli yollardan aktarılan, tüm toplumsal formasyonun yeniden üretimine katkıda bulunan ideoloji. Kuşkusuz, somut bir anda egemen ideoloji resmi ideolojiyi de tamamlayıcı bir parçası olarak içeriyor. Resmi ideolojinin savunduğu düşünceleri ve yücelttiği tarihsel olayları, egemen ideolojinin sınırları içinden eleştirmek, daha ileri bir tarihsel perspektifin varlığını unutmak demek. Buna sayısız örnek verilebilir. Tipik örnek ise bir devleti kurulduğu andan itibaren sivil toplumu boğduğu, ona yaşam hakkı tanımadığı gerekçesiyle eleştirmek (bunun gerçekçilik derecesi ayrı bir tartışma konusu), ama aynı devletin daha başlangıçtan itibaren işçi hareketini baskı altına aldığını unutmak, gözardı etmek, hiç olmazsa 'söylem'inin dışında bırakmak. Başka türlü söyleyeyim: baskıcı burjuva devletlerinin sivil topluma yaşam hakkı tanımamaktan başka hiç mi özelliği yoktur ki bu tek ciddi sorun olarak tartışılmaktadır bugün?

Resmi ideolojiyi egemen ideolojinin ötesinde bir noktadan eleştirmenin olanaklılığı, bugünlerde unutulmaya yüz tutan bu önemli gerçek, bizi ikinci noktaya getiriyor. Bir devrime, sonuçları ve yöntemleri ne kadar eleştirilmeyi gerektirse bile, devrim adını takmaktan kaçınmak, bir depremden gözlerimizi kapatarak, kulaklarımızı tıkayarak kurtulabileceğimizi sanmak kadar vahimdir. Maddeci tarih anlayışı, geleceği, olmamışın değil olmuşun, hayal edilenin değil varolanın üzerine kurmaya dayanır. Toplumun bugün vardığı noktada tümüyle aşılmış olsa da, gelecek için kendisinden beklenebilecek hiçbir şey olmasa da, hatta içinde yer aldığı tarihsel ortamda daha ileri çözümlerin yolunu kapatmış olsa da, bir tarihsel olayın devrim olup olmadığına duygularımızla değil toplumda yarattığı altüst oluşun boyutlarına bakarak karar verebiliriz ancak. Maddeci bakış, devrim kavramından, bu devrim başkalarının devrimi olsa bile, ürkmeyi, mahcup olmaz. Tersine: rakip toplumsal güçlerin tarihsel gelişmesinin de evrim yoluyla değil, devrimlerle gerçekleştiği tezi, maddeci tahlilin temel taşlarından biridir. Dolayısıyla, geçmişteki olayları 'devrim' olarak adlandırmak bu anla-

yışı zedelemeyiz, olsa olsa tarihe bakışına yeni bir doğrulama getirir. Tarihe sempati ve antipatilerimizle değil, kompleksiz, farklı bakışaçımıza güvenen, basit kutuplaşmaların ötesine uzanan bir gözle bakmamız olanaklıdır. Ve gereklidir.

Bu konuyu terketmeden önce son bir noktaya değinmek istiyorum. Devrim genel bir kavram: tarihte çok çeşitli türleri mevcut, bugün farklı tipte devrimler yaşanmakta (sadece İran ve Nikaragua devrimlerinin karşılaştırılması bile yeterli bunu anmak için), gelecekte de yaşanacak. Ancak yaşadığımız çağın karmaşıklığını anlayamayanlar devrim denince tek bir tür devrimi düşünebilirler. Burada altı çizilerek tekrarlanması yarar var: bu yazıda yarım kalmış, tepeden devrimler ailesine akraba bir burjuva devriminden söz ediliyor. Yepyeni dünyaların olanaklı olduğunu düşünenler için geçmişin devrimleri, geçmişin devrimleridir. Ne daha az, ne de, daha önemlisi, daha fazla.

Gerçekleşen

Türkiye'nin 20'li ve 30'lu yıllarda yaşadığı dönemin temel özelliği, toplumsal yaşamın çeşitli alanlarında kapitalizmin yerleşmesinin ve gelişmesinin önünde yükselen birçok engelin ortadan kaldırılmış olmasıdır. Siyaset, hukuk, eğitim, ideoloji/kültür alanları büyük bir sarsıntıyla yeniden düzenlenmiş ve kapitalizm - öncesi dünyanın toplumsal biçimleri yerini, kapitalizmin, içinde çok daha hızlı gelişebileceği bir kabuğa terketmiştir. Bu yazının sınırları içinde bu süreci ayrıntılarıyla incelemeye olanak yok. Ancak, bunların en önemlilerine kısaca değinmek bile Türkiye'nin yaşadığı değişimin yönü konusunda ipuçları vermeye yeterli.

Kemalist dönemde, kapitalizmin gelişme koşullarının hazırlanması bakımından en önemli gelişme, hiç kuşkusuz, hukuk alanındadır. Ticaret, sözleşme, mülkiyet, miras, aile hukuku konularında, Türkiye'nin hukuksal düzeni, kısmen şeriate dayanan, yoğun olarak kapitalizm - öncesi hukukun öğeleriyle örülmüş bir hukuk sisteminden koparılarak, kıta Avrupası'nın gelişmiş kapitalist ülkelerinin hukuk sistemine uyarlanmıştır. Bu hızlı ve köklü değişimin sonuçları, gerek kırdaki, gerekse kentte kapitalizmin gelişmesinin yolunu açmak bakımından büyük önem taşır. Herşeyden önce, uzun bir tarihsel süreç içinde, Osmanlı toplumunda yaygınlaşmakta olan modern (burjuva) özel mülkiyet biçimi, bu sıçramayla birlikte kesin bir güvenceye ka-

vuşmaktadır.²⁷ Öte yandan, bu mülkiyet hakkı miras ve aile hukukları dolayısıyla pekişmekte, geçmişin komünal ilişkilerinin yerini giderek küçük aile tipinin mülkiyetle olan bencil ilişkisinin almasının koşulları yaratılmaktadır. Sözleşme (borçlar) ve ticaret hukuku alanındaki düzenleme ise, meta üretiminin (kapitalizmin bu genel çerçevesinin) ayrılmaz zarfı niteliğini taşıyan dolaşım alanının hızla serpilmesine uygun ortamı oluşturmaktadır.²⁸

Burjuva toplumunun gelişmesinin koşullarını hazırlayan bir başka gelişme de ideoloji/kültür alanında gerçekleşmiştir. Burada çok çeşitli konularda ortaya çıkan köklü değişikliklerden söz etmek olanaklı: eğitimin laikleştirilmesi ve birleştirilmesi, kapitalizm - öncesi İslam - Doğu toplumlarının kültürel alanından kapitalist Batı'nın kültür alanına hızlı bir sıçramanın temellerini atan çeşitli girişimler (ünlü «gardrop devrimciliği»), dinsel ideolojinin kentsel toplumdaki etkisini (hiç olmazsa bir süre için) asgariye indiren önlemler, kadınlara biçimsel (hukuki) eşitliğin tanınması vb. toplumun kapitalizm - öncesi ilişkilerden sıyrılmasında oldukça önemli bir rol üstlenmiştir. Genellikle Kemalist devrim konusunda yapılan tartışmaların laiklik/din sorunu etrafında odaklaşması, bu ideolojik/kültürel değişimin boyutlarını ölçsüz biçimde büyüterek olayın bütünselliğini çarpıtmıştır. Ama yine de bu değişim, herşeyi belirleyici olmaktan uzak da olsa, yeni bir toplumun temellerinin atılması bakımından büyük önem taşır.

Dinin bastırılmasının ve devlet denetimine alınmasının önemi ideolojik/kültürel alanla sınırlı değildir kuşkusuz. Din Osmanlı toplumunda (özellikle de son dönemlerinde) sadece bir ideoloji değil, aynı zamanda siyasal yapıların, hukukun, eğiti-

(27) Kapitalizm - öncesi özel mülkiyetin bölünmüş ve koşullu niteliğine karşı olarak, burjuva mülkiyetinin mutlak ve sınırsız doğası böylece Türkiye'de de hukuken gerçekleşmiş olmaktadır. Bu konuda bk. P. Anderson, *Lineages of the Absolutist State*, New Left Books, Londra, 1974, s. 24 - 28.

(28) Hukukun, gerek burjuva ekonomisinin, gerekse sivil toplum oluşumundaki çok önemli yerinin teorik açıklaması için bk. G. Savran, «Sivil Toplumun Eleştirisi», *Yapıt*, 5, Haziran - Temmuz 1984. Sol liberallerin yüzeysellik iddiasının en açık göstergelerinden biri, M. Tunçay'ın Türkiye'de hukukun altüst oluşunu, «Çeviri Yasalarla Hukuk Devrimi» gibi bir başlıkla önemsizleştirmesidir. (Bk. *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 1923-1931*, Yurt Yayınları, Ankara, 1981, s. 171.) Hukuk sisteminin geçirdiği dönüşümün biçimi (çeviri) ne olursa olsun, bu dönüşümün içeriğini ortadan kaldırmaz.

min vb. başlıca kaynak ve koruyucularından biridir. Bu açıdan bakıldığında, Hilâfet'in ilgasından laikliğin kabulüne birçok atılım, öteki alanlardaki köklü değişimin (tarihsel değil ama toplumsal) birer önkoşulu olarak düşünülmelidir. Bunun önemi şurada: din konusu, başka konularda da olduğu gibi, Kemalist önderliğin kafasındaki hayalî (ve idealist) sorunların bir ifadesi gibi düşünülmemeli sadece. Kemalist devletin dine karşı verdiği mücadele, burjuva toplumsal biçimlerinin kuruluşunun önündeki başlıca engellerden birine karşı verilmiş somut bir mücadeledir.

İki savaş arası dönemin, kapitalizmin gelişmesi açısından en önemli yönlerinden biri de devlet kapitalizminin Türkiye'de sermaye birikimi açısından oynadığı roldür. Daha önce çok az örneği görülen bir süreçle (Japonya bu konuda öncü örnektir), Türkiye'de ticarî sermaye birikiminden sınaî sermaye birikimine geçiş büyük ölçüde devlet kapitalizminin gelişmesi üzerine yerleşmiştir.²⁹ Böylece, gelişmiş kapitalist ülkelerde sınaî kapitalizmin, hatta emperyalizmin bir ürünü olan devlet kapitalizmi, Türkiye'de (ve kapitalizme geç gelen bazı başka ülkelerde) sınaî kapitalizmin bir önkoşulu olarak belirmektedir. Kapitalizmin yirminci yüzyıldaki bileşik gelişmesinin daha çarpıcı bir örneği güç bulunur.³⁰

(29) Türkiye'nin sol düşüncesinde 30'lu yılların devletçiliği en büyük ideolojik kargaşanın kaynağı olageldi. Kimileri (sol - Kemalistler ve onlardan etkilenenler) devletçiliği «anti - emperyalist, kapitalist - olmayan» bir gelişme yolu (bir «üçüncü yol») gibi sunarken, kimileri de (sol liberalier) burada Osmanlı devletçiliğinin bir «kahntısı»nı gördüler, hatta Türkiye'de sanayinin en hızlı büyüdüğü dönemlerden biri olan 30'lu yılları bir «durgunluk dönemi» olarak ilân ettiler! Görüldüğü gibi Kemalist devrimin doğası konusundaki kısır kutuplaşmanın bir *izdüşümü* niteliğini taşıyor «devletçilik» tartışması. Bu da şaşırtıcı değil çünkü «devletçilik» (devlet kapitalizmi) Türkiye'de burjuva devriminin, kapitalizmin gelişme yolunun açılması açısından, oldukça bütünsel biçimde gerçekleştirebildiği görevlerden biri. Devletçilik konusundaki bu ideolojik kargaşanın dışında kalmayı bilenler oldu elbette geçmişte. Örneğin K. Boratav 1974'de «üçüncü yol» iddiasını kesinlikle reddetmekte ve devletçiliği «Cumhuriyet Türkiye'sinde kapitalist sermaye birikiminin özel bir yolu» olarak nitelemektedir. Bk. *Türkiye'de Devletçilik*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 10 - 11.

(30) Az gelişmiş kapitalizmde devlet kapitalizminin ve devlet müdahalesinin rolü ve önemi konusuna burada ayrıntısıyla girmem olanaksız. Bu konuyu genel ve teorik düzeyde başka bir yerde ele almışım. Bk. S. Savran, «Yeni - Liberalizm, Az gelişmiş Kapitalizm, Devlet», *Yapıt*, 4, Nisan - Mayıs 1984.

Toplumsal yaşamın çeşitli alanlarında ortaya çıkan, özel olarak da mülkiyet ve dolaşım alanlarında burjuva toplumsal biçimlerini sağlamlaştıran toplumsal dönüşüm bir bütün olarak ele alındığında bir sosyal devrimin önemli öğelerini içermektedir. Ama bu (yarım kalmış) sosyal devrimi olanaklı kılan da 1919 - 23 döneminde yaşanan siyasal devrimdir. Aslında, 20'li ve 30'lu yılların Türkiye'nin kapitalizme geçişinde belirleyici bir sosyal dönüşümler evresi niteliğini taşıdığı kolay kolay yadsınamayacak bir gerçektir. Ama 1919 - 23'ün bir siyasal devrim niteliği taşıyıp taşımadığı çok daha tartışmalı bir konudur. Kendine verdiği adla anılacak olursa, Milli Mücadele'de bir devrimi geleneksel olarak tanımlamış olan temel unsur mevcut değildir. Toplumun geniş kesimleri, kır ve kent çalışanları, eski rejime karşı siyasal anlamda kitlesel biçimde seferber olmamışlardı. Çalışan sınıfların kitlesel seferberliğinin kıvılcımı olabilecek herhangi bir girişime de burjuva hareketinin önderliğince izin verilmiyordu. Buna rağmen, 1919 - 23 dönemi başka ölçüler açısından bakıldığında bir siyasal devrim niteliği taşımakta. Herşeyden önce, dönem boyunca verilen siyasal mücadelenin, gelişmeler ne kadar zigzaglı olsa da, altıyüz yıllık bir devletin ilgasıyla ve yeni bir devletin kuruluşuyla noktalandığı unutulmamalı. Devrimci bir değişimi, reformlar yoluyla değişimden ayıran ilk ölçüt, eski devlet aygıtının parçalanması ve yerine yeni tip bir devletin kurulmasıdır. Bu ölçüt açısından, 1923'ün niteliği tartışmasız olmalıdır. İkincisi, 1919 - 23 dönemi klasik devrimlerin çok önemli bir özelliğini bağrında taşımıştır: 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da toplanmasından itibaren, Ankara hükümetinin ve meclisinin Padişah'a bağlılık ilkesine rağmen, Türkiye fiili olarak bir **ikili iktidar** durumu yaşamıştır. Padişahlığın ilgası, bu ikili iktidar durumunun mantıksal sonucudur: modern dünyada devlet iktidarı paylaşılabilir. Son olarak, 1919 - 23 dönemi en az yabancı güçlere karşı verilen bir savaş kadar bir iç savaşa da sahne olmuştur. Yani bu dönem sadece başka ülkelerin ordularına karşı bir mücadeleyi değil, toplumun içindeki kanlı bir hesaplaşmayı da içerir. İşte, 1919 - 23 çalkantısı bütün bu ölçütler açısından bakıldığında bir siyasal devrim olarak nitelenmelidir. Ama özel tipte bir siyasal devrim. Klasik burjuva devrimlerinden farklı olarak bir **kitlesiz devrim**.

Bu siyasal devrimle onun ayak izlerinde gelişen sosyal devrim bir bütün olarak ele alındığında, Türkiye'nin 1923 ve erteğinde yaşadığı altüst oluşu (yarım kalmış) bir burjuva devrimi

olarak nitelenenler olarak kazanıyor. Ama buradan başka noktalara geçmeden önce bir noktanın altının çizilmesinde yarar var. 1919 - 23, Türkiye'de ilk burjuva devrimi değildir. Perspektifi daha sınırlı ve başarı koşulları daha zayıf da olsa, ilk burjuva devrimi 1908'dir. İkinci devrim, birincisinin mirası üzerinde yükselir, gerek kadroları, gerek ideolojisi, gerekse toplumda yarattığı yenilikler bakımından. 1908 ile 1923'ün gerek nesnel koşulları, gerek amaçları ve gerçekleştirdikleri açısından büyük farklılıklar da gösterdikleri açık. Burada bunlara girmek olanaklı değil. Ama iki tarihsel çalkantı arasındaki yoğun ilişkiyi görememek ve Türkiye'de burjuva devriminin tarihini 1919 - 23'e indirgemek, sadece tarihin bütünü değil, 1919 - 23'ün kendisini de anlama olanağını yitirmek demektir.³¹

'Osmanlı'nın Son Dönemi' ...mi?

Buraya kadar söylenenlerin ışığında, sol liberalizmin 1919 - 23 olayına ve sonrasına bakış açısının yanlışlarla dolu olduğu ortaya çıkıyor. Bir kapitalizm - öncesi devletin yıkıldığı, bir burjuva devletin kurulduğu, kapitalizmin önündeki engellerin kısmen de olsa ayıklandığı bir dönemi Osmanlı'nın doğrusal ve kopuvsuz bir mirasçısı saymak pek savunulabilir bir tez olmasa gerek.³² Ama yine de sol liberal tezlerin ayrıntısına ve çeşitli versiyonlarına kısaca göz atmakta yarar var.

Sol liberalizmin «süreklilik» teorisinin temelinde Osmanlı devletinin merkezîyetçi ve baskıcı niteliklerinin, Kemalist devletin de özellikleri arasında yer alması yatar. Burada yapılan yöntem yanlış üzerinde uzun uzadıya durmaya gerek yok. Sorun şu: devlete ilişkin bazı özellikler tarihsel gelişmenin bütününden yalıtılmış biçimde ele alınıyor. Özel olarak da, karşılaştırılan toplumların tarihsel gelişme evresi ve doğrultusu, sınıflar arasındaki güç ilişkileri, devletin toplumun bütünü ve tek

(31) Özellikle, Kemalizm'in ardındaki sınıf temelini kavrayabilmek için 1908'in mirasının incelenmesi vazgeçilmez bir önem taşır.

(32) «Doğrusal ve kopuvsuz» sıfatlarını dikkatle kullanıyorum. Çünkü her devlet (ve toplum) tarihte yerini aldığı devletin (ve toplumun) kaçınılmaz biçimde mirasçısıdır. Yeni toplumlar (devletler) boşlukta kurulmaz, bir tarihsel miras üzerine inşa edilir. Bu anlamda, Cumhuriyetin Osmanlı'nın mirasçısı olduğunu söylemek totolojiktir (tanım gereği doğrudur). Yanlış olan, bu mirasın doğrusal ve kopuvsuz biçimde devralındığı iddiasıdır. Bu iddia, geçmişle yeni durum arasında evrimsel, kesintisiz bir geçiş varsayar. Oysa cumhuriyet, Osmanlı'dan bir sıçrayışla farklılaşmakta, onu içerdiği halde aşmaktadır.

tek sınıflar karşısındaki konumu, uluslararası kapitalizm karşısındaki yeri vb; bu yöntemde tahlil alanının tümüyle dışında kalıyor. Sonuçta varılan nokta, kısmi benzerliklerin simya yoluyla özdeşliklere dönüştürülmesi. Bu yüzden de, sol liberalizmin bu tezinin ciddiye alınacak yönü yok: Merkezîyetçi ve baskıcı devletler sadece kapitalizm - öncesi devletler değildir. Kapitalizme geç gelen bütün toplumlarda (pek az istisnaıyla) devletin aktif, baskıcı, merkezîyetçi, toplumla arasına büyük mesafeler koyan bir toplumsal yapı niteliğini taşıdığı yukarıda tepeden devrimleri tartışırken görmüştük. Cumhuriyet devletinin bu niteliklere sahip olması, hiçbir şekilde Osmanlı'nın devamı niteliğini taşıdığı göstermez.

«Süreklilik» teorisinin dayanağı olarak kullanılan bir ikinci tez «kalıntı devlet» kavramı çevresinde odaklaşır. Buna göre, cumhuriyet dönemi boyunca devlet toplumu ve ekonomiyi sürekli denetim altında tutmuştur. Öyleyse bu devlet kapitalist bir devlet değildir, Osmanlı geleneğinin kapitalistleşmekte olan bir topluma bıraktığı bir kalıntıdır. Bu tez de bir öncekinden daha güçlü değildir. Çağdaş dünyada kısa bir ufuk taraması, özellikle (ama sadece değil) az gelişmiş kapitalizmde devletin, en azından son döneme kadar, giderek daha müdahaleci bir nitelik kazanmasının evrensel bir olgu olduğunu gösterecektir. Dolayısıyla cumhuriyet devletinin ekonomiyi sürekli olarak denetlemeye eğilimli doğası, kapitalizm - öncesi bir kalıntı olduğunu göstermez. Hatta tersine, sermaye birikimine verdiği aktif destek, cumhuriyet devletinin burjuva niteliğini tanımlayan öğelerden biri olarak kabul edilebilir.³³

Sol liberalizmin Osmanlı/cumhuriyet sürekliliğini gösterebilmek için yaslandığı dayanaklardan biri de, bürokrasinin her iki toplumda da belirleyici bir konumda olması, üstelik cumhuriyeti kuran siyasal kadronun önemli bir bölümünün Osmanlı merkezî bürokrasisinden kaynaklanmasıdır. Bürokrasi sorununun burjuva devrimi sorunundan ayrılmasının, bu yazının ana yöntemsel temelini oluşturduğunu okuyucu hatırlayacaktır. Bu yüzden bürokrasi sorununa ancak aşağıda, kısaca da olsa, değinebileceğim. Burada söylenmesi gereken şu: bürokrasinin gücü sorunu, temelde, devletin toplum karşısındaki gücü sorunuyla yakın bir ilişki içindedir. Dolayısıyla da, yukarıda devletin «sü-

(33) Kalıntı devlet anlayışının daha ayrıntılı bir eleştirisi için bk. 30 sayılı dipnotta verilen kaynak.

rekliligi» ile ilgili olarak söylenenler aynen bürokrasi için de geçerlidir. Buna ek olarak, sol liberal çevrelerin dilinden hiç düşmeyen folklorik bir slogana da değinmek gerekir: «devleti kurtarmak». Sol liberallere göre, cumhuriyeti kuran Kemalist bürokrasi aslında Tanzimat'tan bu yana «devleti kurtarma»nın çaresini arayan Osmanlı bürokrasisinin son temsilcisidir. Oysa, Osmanlı döneminin «modernleşme» çabaları ile cumhuriyetin «yenilenme» girişiminin, aradaki ortak yanlarına rağmen, çok önemli farkları vardır. En önemlisi de, kendisine «devleti kurtarma» amacı atfedilen Kemalist bürokrasinin kurtarmayı amaçladığı söylenen devleti tahrip etmiş olmasıdır. Bu çıplak tarihsel gerçeğin etrafından dolayamaz.

O zaman ortaya şu çıkıyor: ya Türkiye tarihinde tek bir bürokrasi yoktur, daha Osmanlı döneminden başlayan bir süreçle bürokrasinin kendi içinde bir farklılaşma yaşanmıştır; ya da, Osmanlı bürokrasisi, kendine rağmen, kurtarmak istediği devleti yıkmıştır. Bu ikinci olasılık, eğer doğru olsaydı, bürokrasinin iradesinin ne derece sınırlı bir belirleyiciliği olduğunu, tarihin esas hareketinin dünya çapında temel sınıfların gelişimiyle belirlendiğini açıkça gösterirdi. Ama, bana kalırsa, doğru olan birincisidir. Ve Kemalist bürokrasi Tanzimat geleneğinin doğrudan mirasçısı değildir.

'Üstyapı Reformları' Yüzeyde midir?

Cumhuriyet döneminin çalkantılı değişim süreci karşısında, «süreklilik» teorisinin bir başka teoriyle, «dönüşümün yüzeyselliği» teorisiyle beslendiğine yukarıda değinmişim. Bu konuda, sol liberalizm, geçmiş dönemin siyasal düşüncesinde belirli müttefiklere sahip. Bunlardan biri, Ecevit hareketinin ilk döneminde «tarihsel yanılğı»yı eleştiren, **Özgür İnsan** dergisinde sesini duyuran bir çevre. Sol liberalizm ile sosyal demokrasiyi savunduğunu iddia eden bir çevre arasındaki bu paralellik hiç de şaşırtıcı değil. Ama öteki müttefik, «kaba» maddeciliğe sırt çevirip tarihi Max Weber'in (ve Türkiye'deki temsilcilerinin) katkılarıyla anlamaya çalışan sol liberaller için biraz tuhaf bir «yol arkadaşı». 60'lı ve 70'li yıllarda, sol Kemalist perspektiften kopma amacıyla cumhuriyetin ilk dönemini sınıfsal, maddeci vb. bir açıdan eleştirmeye çalışan bir çok çevre, Kemalist hareketi yüzeysel reformlarla yetinmekle suçluyordu. Popüler bir deyimle, Kemalizm «gardrop devrimciliği» idi. Altyapıya dokunmamış, üstyapıyı düzenlemekle yetinmişti.

Bu yazıda, siyaset, hukuk, ideoloji/kültür, eğitim, din gibi alanlarda Türkiye toplumunun yaşadığı dönüşümlerin bir sosyal devrimin ögeleri olarak sunulması, bu huzursuz ittifakın gazabını çekecek kadar «yüzeysel» bir yaklaşım olmalı! Değil mi ki, bütün bu sayılan alanlar «üstyapı»nın birer ögesidir? Öyleyse bu alanlardaki değişim maddeci bir açıdan nasıl gerçek bir toplumsal dönüşümün göstergesi olarak düşünülebilir? Hukuktan şapkaya, laiklikten Latin alfabesine, Kemalist «devrimler» bürokrasinin (küçük burjuva?) idealizminin birer ifadesi değil midir? Bürokrasi, esas toplumsal değişimin, esas «Batılılaşma»nın ekonomide yattığını anlayamadığı için Batı'nın «yüzeysel» yanlarına öykünmekle yetinmemiş midir?

Bütün bu eleştirilerin ve değerlendirmelerin temelinde tek bir ortak payda yatar: en basit elkitablarından devşirilmiş bir kaba maddecilik! Toplumların tarihsel gelişmesinde üretim tarzının (üretici güçlerin ve üretim ilişkilerinin bu çelişik birliğin) belirleyici olduğu tezini, toplumsal yaşamın öteki alanlarının bu belirlenmeye pasif biçimde tâbi olduğu tezi haline getiren bir maddecilik. Kuşkusuz burada altyapı/üstyapı ilişkilerinin etraflı bir tartışmasına girmeye olanak yok. Ama şu kadarı söylenmeli: toplumların yeniden üretiminde ve tarihsel gelişmelerinde üretim tarzının değişmesinin yarattığı dinamik, dönemsel olarak, öteki toplumsal ilişkilerle çelişki içine düşer. Bu çelişkilerin yarattığı gerginlik, üstyapının çeşitli alanlarında bunalımlar halinde belirir. Bu bunalımların şu ya da bu yönde çözümü, toplumun geleceği açısından yaşamsal bir önem kazanır. Üstyapı (farklı alanları farklı biçim ve tempolarda olmak üzere) ya kendini yeni üretim tarzına uyarlayacak, onun gelişiminin önünü açacak yeni biçimlere bürünecek, ya da toplumun daha uzun süre durağanlık içinde kalmasına (hatta gerilemesine, belki de yok olmasına) yol açacak bir direnç gösterecektir. Burada **hiçbir kadercil çözüm yoktur**. Bunalımın ne yönde çözüleceği binbir etkene, en başta da sınıf mücadelesinin sonucuna bağlıdır. Böyle bir dönem toplumun yaşamında üstyapının çeşitli alan ve ilişkilerini ön plana getirir. Üstyapı aktif bir öge niteliğiyle ortaya çıkar. Toplumun bunalımının kördüğümü siyasette odaklaşır. Siyasetten (ve devletten) de halka halka öteki üstyapı kurum ve ilişkilerine yayılır. İşte böyle dönemlerde tarih üstyapıdan altyapıya doğru ilerler. Bütün bu süreç içinde altyapı yine belirleyicidir. Bir yandan, sınıf ilişkilerinin yatağı olduğu için; ama sadece bu genel anlamda değil. Aynı zamanda, üstyapı üzerindeki mücadelelerin getireceği çözümler, ancak

altyapının belirlediği ve sınırladığı bir alan içinde etkisini gösterebileceği için. Üstyapıdaki gelişmeler altyapıyı sonsuza dek yöguramayacağı için. Ama, altyapının bu belirleyeciliğine rağmen, üstyapının kendini altyapıya aktif biçimde uyarlaması üretim tarzının gelişme temposu ve biçimi açısından büyük bir öneme sahiptir.

Burjuva devrimleri de bundan dolayı anlamlıdır. Bütün burjuva devrimleri (ister burjuva demokratik, ister tepeden olsun), kapitalist üretim tarzının (belirli bir ülkede ve/veya dünyada) gelişmesinin kapitalizm - öncesi üstyapı kurum ve ilişkilerine çarptığı noktada gündeme gelmiştir. Devlet, bütün bu ilişkilerin yeniden üretiminin teminatı olduğu ölçüde de mücadele ergeç devlet üzerinde yoğunlaşır. Bunun için bütün devrimlerde siyaset kaçınılmaz biçimde ön plana geçer. Devrimler herşeyden önce siyasaldır, devlet sorunları ile ilgilidir. Burjuvazi bir kez eski rejimin devletini yktığında, eski rejimin öteki ilişkilerinin tasfiyesinin de yolu açılmış olur.

Aşlına bakılırsa, bir devrimden doğrudan doğruya üretim tarzını değiştirmesini bekleyen bu kaba maddeci yaklaşım, sonunda ekonomiye verdiği sözde önceliğin tam karşısı bir noktaya varmak zorundadır. Yeni siyasal iktidardan üretim tarzını değiştirmesini beklemektir bu nokta. Yani siyasal iradenin üretim tarzına nesnel koşullardan bağımsız biçimde, dilediği gibi tasarruf edebileceğine ilişkin bir inanç: siyasetin ekonomiye, üstyapının altyapıya kesin bir hakimiyeti!

İşte Türkiye'de Kemalist dönemin dönüşümleri konusundaki bütün «yüzeysellik» iddiaları, bu yöntemsel savrulmanın ürünüdür. Gerçekte Kemalist dönem bir burjuva devriminin yapabileceklerinin ancak bir bölümünü yapmıştır. Ama yaptıklarının hemen hepsi Türkiye'de kapitalist üretim tarzının gelişmesini hazırlayan, önündeki engelleri ayıklayan şeylerdir. Hukuktan Batılılaşma'ya dek bütün «üstyapı reformları» gerçekte kapitalist üretim tarzının önünü açacak adımlardır. Bürokrasinin idealist mantığının ürünleri değil.³⁴

Sol düşünce içinde, sorunlara onyıllardır birikmiş bir Stalinist mirasın indirgemeciliğiyle yaklaşanların burada eleştirilen

(34) Türkiye'de bazı maddecilerin bu konuda da klasik maddecileri «solladıkları» kesin. (Buna benzer başka bir örnek için bk. 19 sayılı dipnot.) Engels, Rusya'da sosyal devrimin dev adımlar attığını belirttiikten sonra, bu dev adımlar arasında birinci sırada Rusya'nın günden güne Batılılaşmasını sayar. Aktaran: Draper, a.g.y. s. 577.

türden bir «kaba maddecilik» doğrultusunda düşünmeleri şaşırtıcı değil. Sosyal demokratların ise marksizmi hep başkalarından ve hep yarım yamalık öğrendikleri düşünülürse, onların bu konudaki sürçmelerini de anlamak kolay. Ama yıllardır 'ekonomizm' adı altında marksizmle uğraşan, her taşın altında bir 'ekonomist' yaklaşım bulan, klasik marksistleri, bile temelde 'ekonomist' bir yaklaşım içinde olmakla eleştiren sol liberallerin bu tuzaga düşmelerine ne demek gerekir? Bunun cevabını okuyucuya bırakmak en iyisi galiba.

Tepeden Devrim Sorunu

Dünya çapında burjuva devrimlerinin gelişmesindeki iki ayrı evre açısından bakıldığında Türkiye'nin burjuva devrimi özgül bir nitelik gösteriyor. Kitlelerin gerek devrim sürecinden, gerekse daha sonraki dönüşümlerden dışlanmış oluşu, yeni devletin demokratik bir nitelikten uzak oluşu, bu devrimin bir burjuva demokratik devrim olarak nitelenmesini olanaksız kılıyor. Ama 1919 - 23 ve sonrasını, klasik örnekleri Almanya ve İtalya'da gözlenen tepeden devrimlerin tipik bir temsilcisi saymak da olanaksız. Bunun bir tek (ama çok önemli) nedeni var: klasik tepeden devrimlerde, sosyal devrim kendini içeriden yenileyen geleneksel devletin inisiyatifleriyle gerçekleşiyor, sosyal devrimin yolu bir siyasal devrimle ve yeni bir devletin kuruluşu ile açılmıyordu. Gerçi Almanya ve İtalya örneklerinde yenilgiye uğramış birer siyasal devrim (her ikisi de 1848'de) vardı sürecin başlangıç noktasında. Bu devrimlerin de, «aşağıdan devrim» tehlikesini ortaya koyarak eski devleti ve hakim sınıfları bir değişime razı etmekte kamçı rolü oynadığı tartışmasızdı. Ama yine de bu devrimler eski devlet aygıtını parçalamamış, siyasal düzeyde sürekliliği kıramamıştı. Çarlık Rusya'sında ise durum daha da belirgindi. 1861 - 1905 döneminde Çarlık, bir siyasal devrimin değil, uluslararası sistemin, en belirgin ifadesini Kırım Savaşı yenilgisinde bulan baskısı (ve kuşkusuz ülke içindeki dönüşümün etkisi) altında bir modernleşme sürecine giriyordu. Öte yandan, Gramsci'nin, tepeden devrim kavramına karşılık veren 'pasif devrim'inin de 'siyasal devrimsiz sosyal devrim' anlamında 'devrimsiz devrim' olarak nitelenebileceğini görmüş bulunuyoruz. Dolayısıyla, 1919 - 23'ü ne tepeden devrimin, ne de pasif devrimin tipik bir örneği olarak nitelenmek olanaklı görünmüyor.

Ama öte yandan, 20'li ve 30'lu yılların sosyal devrimi, klasik tepeden devrim süreçleri ile çarpıcı benzerlikler gösteriyor.

Neden öteki tepeden devrimlerden farklı olarak bir siyasal devrimin açtığı yolu izlediği halde, Türkiye'deki dönüşüm süreci ötekilerdekinden farklı değil? Bu paradoksun sırrı Türkiye'nin yaşadığı siyasal devrimin çalışan sınıfları siyasal yaşamdan dışlamaya dayanan bir devrim olmasında yatıyor. Devrim siyasal da olsa, yine tepede, merkezi bürokrasi, büyük topraksahipliğinin çeşitli dilimleri ve yükselen ticaret burjuvazisinin çeşitli etnik bileşenleri arasında sıkışmış kalmış bir süreç. Bu yüzden, **kitlesiz bir siyasal devrim tepeden bir sosyal devrimle sonuçlanıyor.**³⁵

Yani, Türkiye'nin yaşadığı burjuva devrimini yine de bir (yarım kalmış) tepeden (veya pasif) devrim olarak nitelenecek olanaklı. Ama **özgül bir anlamda**. Tepeden devrimin de, pasif devrimin de daha sonra kullanılageldikleri içerikle değil, özgün anlamlarıyla. Tepeden devrimin ilk kullanımının Fransız devriminin I. Napolyon dönemini betimlemeye yönelik olduğunu yukarıda belirtmişim. Pasif devrim kavramını ise Gramsci bir İtalyan burjuva düşünürü olan Vincenzo Cuoco'dan devralmış ve baştan başta yeniden yorumlamıştır. Kavramın Cuoco'daki özgün anlamı 'kitlesiz devrim'e karşılık verir. 1919 - 23, işte Cuoco'nun anlamında bir pasif devrim olarak kabul edilebilir. En iyi tarihsel benzetme ise kanımca şu: Türkiye'de burjuva devrimi, **kitleleri ve jakobenleri olmadan, 1793'ü yaşamadan, bir I. Napolyon dönemini yaşamış bir devrimdir.**³⁶

(35) Bu açıdan dünya burjuva devrimleri tarihinde, bilebildiğim kadarıyla, Türkiye'ye en yakın örnek Brezilya'nın 1930 devrimi. Burjuvazinin desteğinde kitlesiz bir devrimle iktidarı ele geçiren ve kurduğu *Estado Novo* (Yeni Devlet) ile tepeden bir dönüşüm sürecini gerçekleştiren Getulio Vargas'ın deneyimi en anlamlı karşılaştırma gibi görünüyor. Bu konuda bk. örneğin R. Munck, «State Intervention in Brazil: Issues and Debates», *Latin American Perspectives*, 23, c. VI, No. 4, Sonbahar 1979.

(36) Napolyon Fransa'sı ile Kemalist Türkiye arasında belli ki binbir farklılık var. Napolyon öncesinde Fransa'da tarihin en büyük toplumsal çalkantılarından biri yaşanmış. Gerçekte, Napolyon rejimi buna bir tepki aynı zamanda. Ayrıca, Napolyon'un uluslararası bir misyonun taşıyıcısı da olduğu unutulmamalı vb. vb. Burada sözkonusu benzetmeyle anlatılmak istenen, Türkiye'deki devrimin, hem eski rejime, hem de kendi solundaki güçlere karşı kesen bir kılıcın tarihteki ilk örneği olmadığı. Daha da önemlisi, Türkiye'nin bir 1793 yaşamadan doğrudan Napolyon tipi bir rejime geçişi.

Gerçekleşmeyen

Türkiye'de burjuva devriminin devleti ve toplumsal yaşamın bazı alanlarını yeniden - düzenleyerek kapitalizmin koşullarını hazırladığını gördük. Ama, öte yandan, kapitalizme geçen gelen birçok toplumda görüldüğü gibi, Türkiye'nin burjuva devrimi de, **kendi görevleri açısından bakıldığında**, yarım kalmış, tamamlanmamış bir devrim niteliği taşıyor. Bu nitelik ise daha sonraki dönemlerin toplumsal ve siyasal mücadelelerini anlamada büyük önem taşıyor. Devrimin neden tamamlanmamış bir nitelik taşıdığını görebilmek için üç alana bakmak yeterli: demokrasi, kent/kır ilişkileri ve toprak sorunu.

(1) Burjuva devriminin anahtar görevlerinden biri olan demokrasi alanında, bütün tepeden devrimlerde olduğu gibi, 1919 - 23 de ancak çok kısmi bir atılım gerçekleştirmiş. Devrim sürecinin içinde, Anadolu ve Rumeli'nin bütün egemen sınıflarını Milli Mücadele'nin çevresinde toplayabilmenin aracı olarak Ankara meclisi (ve ondan önce Kongreler) geçmişe göre demokratik bir adım olarak görülebilir. Ama çok kısa sürede, özellikle de 1925 sonrasında, bu meclis içeriği boşaltılmış bir formal sistem haline gelmiş, yeni konumuyla, parlamenter demokrasinin bir unsuru olmaktan çıkarak tek partinin iç işleyişinde kolaylık sağlayan bir **parti içi danışma meclisi** niteliğini kazanmıştır. Üstelik cumhuriyet yönetimi, çalışanların bağımsız örgütlenmesine başlangıçtan itibaren olanak vermeyerek, daha sonraki olağan dönemlerde bile varolan anti - demokratik kısıtlamaların temelini atmıştır.

(2) Devrimin kitleleri dışlayıcı, tepeden niteliğinin bir ikinci sonucu, gerçekleştirilen görevlerin etki alanının da sınırlı kalması olmuştur. Başlangıçtan itibaren köylülüğün, özellikle de yoksul köylü kitlelerinin devrim süreci dışında bırakılması, bundan da öte, her türlü bağımsız köylü girişiminin başı altına alınması, devrimin eşraf ve büyük topraksahipleriyle kurulan bir ittifak içinde yürümesi, köylü kitlelerini devrimden uzaklaştırmış, yer yer karşı safa itmiştir. Bunun sonucu, 1923 - sonrası toplumsal dönüşüm sürecinde, devletin baskıcı niteliğinin de katkısıyla, hukuk, ideoloji, kültür, eğitim, kadın sorunu vb. alanlardaki değişimin kent toplumuyla sınırlanması, kırların büyük ölçüde (toprak mülkiyetinin sağlanması ve aşarın kalkması türünden önemli istisnalar dışında) bu değişimin dışında kalmasıdır. Cumhuriyet Türkiye'si **kentle kır arasında güçlü bir**

eşitsiz gelişmenin sonuçlarını yaşayacaktır. Bu, burjuvazinin en modern kesim ve dilimlerinin köylülük üzerinde uzun bir süre hegemonya kurmasını engelleyecek, köylülüğün tutucu koalisyonların desteği haline gelmesine ortam hazırlayacaktır.

(3) Burjuva devrimleri kentlerin ve kırların çalışan kitlelerinden destek almadıklarında, modern kapitalist toplumun tarih öncesinden veya ilk çocukluk döneminden kalma egemen sınıf ve dilimleriyle uzlaşmak zorunda kalır.³⁷ Bu süreç Türkiye'de de yaşanmış, büyük toprak sahipliğinin çeşitli dilimleriyle uzlaşmak zorunda kalan cumhuriyet yönetimi, Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde çok farklı nitelikler arzeden tarım sorununu hiçbir aşamada köklü bir çözüme ulaştıramamıştır. Daha sonraki siyasal iktidarların da başına bela olacak olan toprak reformu, tarımın vergilendirilmesi, taban fiyatları vb. türünden sorunlarda kentsel ticaret ve sanayi burjuvazisinin çıkarları doğrultusunda bir açılım sağlanamaması, burjuva devriminin bu niteliğinin ve onun ürünü olan sınıfsal güçler ilişkisinin bir sonucudur. Burjuva devriminin ana görevi olan tarım sorununun çözümünün gerçekleşmemesinin maliyeti, Türkiye'de tarımın (ve buna bağlı olarak kapitalizmin) hızlı gelişmesinin önünde önemli engellerin yükselmeye uzun süre boyunca devam etmesi olmuştur.

Bütün bunlardan dolayı, Türkiye'de burjuva devrimi tamamlanmamış bir nitelik taşır. Kemalist devrimin, burjuva devriminin çeşitli alanlardaki girişimlerinin boyutları bakımından son derecede özgül olduğu da bu noktada belirtilmelidir. Belirli alanlarda (dinsel ideoloji ve kurumlara karşı verilen savaş, Batılılaşma, hukuk sistemi, devlet kapitalizmi) az görülen bir atılganlık gösteren cumhuriyet, başka alanlarda (toprak sorunu, kırsal toplumun burjuvalaşması, demokrasi) pek az şeye girişmiş, pek az şey gerçekleştirmiştir. Kısacası, Türkiye'deki burjuva devriminin asli özelliklerinden biri, çeşitli alanlardaki dönüşümler arasında köklü bir eşitsiz gelişmenin görülmesidir.

Şunu da eklemekte yarar var: burjuva devriminin çöz(e)memiş olduğu demokratik görevler, tarihsel çelişme içinde yeni bi-

(37) Dolayısıyla, cumhuriyetin kuruluşundan sonra siyasal iktidarın toprak sahiplerine, eşrafa vb. «ödünler» verdiği yolundaki sol-Kemalist tez yanlıştır. Tarihsel gerçeklere aykırı olması bir yana (eşrafla ilişkiler Milli Mücadele'nin başından beri mevcuttur), bu tez kitlesiz devrimlerin eski rejimin egemen sınıflarıyla bir ittifaka dayandığını da kavrayamamaktadır.

çimlere bürünmüş olsalar bile, hâlâ toplumun gündeminin yakıcı sorunları özelliğini korumaktadırlar. Ama yine bu altmış yıllık tarihin (ve başka az gelişmiş ülkelerin deneyiminin) öğretmesi gereken bir ders de, bu görevlerin kesin ve geri dönüşü olmayan çözümünün ancak burjuva toplumunun çok ötesine geçen bir toplumsal sıçrama ile gerçekleşebileceğidir.

Tepeden Devrim mi, «Tepeden İnmeçilik» mi?

Sol liberaller kuşkusuz Türkiye'de ikiyüz yıldır hiçbir değişim olmadığını söylemiyorlar. Söyledikleri, bu değişimin özgül gerçekleşme biçimiyle ilgili. Bu biçim konusundaki görüşleri iki noktada yoğunlaşıyor. Birincisi, değişimin devrimci bir sıçrama içermediğini, temel bir süreklilik çerçevesinde evrimsel bir nitelik taşıdığını iddia ediyorlar. Osmanlı'dan cumhuriyete geçen bir kopuş yaşanmadığı görüşü bununla ilgili. İkincisi, bu ağır ve evrimsel değişimin sürekli biçimde «yukarıdan aşağıya», devletten topluma doğru, «tepeden inmeçi» yöntemlerle empoze edildiğini ileri sürüyorlar. Bu ikinci iddia, bu yazıda başvuru- lan «tepeden devrim» kavramını çağrıştırabileceği için, bu konu üzerinde biraz durmak yararlı olacak. Çünkü iki yaklaşım arasındaki benzerlik sadece terimlerin benzerliğiyle sınırlı. Temelde, aralarında büyük bir uçurum yatıyor. Görelim.

Hareket noktamız, «yukarıdan aşağıya» gelişme tezinin devrimci bir sıçramayı dışlaması olmalı. Ama bu sadece bir hareket noktası, fark bununla bitmiyor. Çok önemli bir sonucu var bu başlangıç farkının. «Yukarıdan aşağıya gelişme» tezi, tüm değişimin devletten topluma doğru ilerlediği görüşüne dayanıyor. Oysa «tepeden devrim» tezi, devletin toplumda ortaya çıkan gelişmelere bir tepkisini kavramlaştırıyor. Yani tarihsel değişimin harekete geçirici gücü devlet değil toplum burada. Türkiye sözkonusu olduğunda, 1923 ve sonrasının, tüm ondokuzuncu yüzyıl boyunca toplumda ve ekonomide ortaya çıkan içten içe (moleküler) değişimin bir ürünü olarak kavranması sözkonusu. Başka bir deyişle, değişimin bütünü değil sadece sıçrama anı yukarıdan bir nitelik taşıyor. Sol liberal tez, sıçrama anını yok saydığı için bu tür bir farklılaşmaya gitmesi de olanaksız.

İkinci fark, somut siyasal uzantıları bakımından daha da önemli. Sol liberaller soyut bir devlet/toplum (sivil toplum) karşılığı içinde düşünüyorlar. Dolayısıyla, «yukarıdan aşağıya gelişme» tezleri devletin kendi tercihlerini sivil toplumun bütü-

nüne empoze etmesi anlamını taşıyor. Bu dayatmayı kabul etmek zorunda kalanlar arasında burjuvazi de var. Bu sınıf, devletin tümüyle dışında, sivil toplumun tâbi, neredeyse boynu bükük («kapıkulu» benzetmesini hatırlayın) bir ögesidir! Bu yüzden, Türkiye toplumunda ortaya çıkan birçok gelişme «tepeden inmecilik» olarak adlandırılır: devleti elinde tutan bir bürokrat kadro bütün sınıflardan bağımsız olarak topluma birşeyler dayattığı için. (Burada sol liberalizmin tahlil yönteminin sol - Kemalizm'le buluştuğunu çıplak biçimde gözlemek olanak kazanıyor. Sol liberalizm işte bu anlamda sol - Kemalizm'in diyalektik - olmayan bir olumsuzlamasını oluşturuyor.)

Bu yazıda savunulan bakış açısı ise, toplum içindeki derin ayrışımı ve sınıfların devlet karşısındaki farklı konumunu görmezlikten gelmeyi reddediyor. Tepeden devrim burada burjuvazinin, öteki egemen sınıflar ve bürokrasi ile yanyana, çalışan sınıflara ve eski rejimin kalıntılarına empoze ettiği bir değişim. Başka bir şekilde ifade edilecek olursa: sol liberallerde burjuvazi «aşağıda», devlet «yukarıda». Burada burjuvazi yukarının merkezinde, yukarıdaki sınıf ittifakının asli bir ögesi. Bunun Türkiye açısından en çarpıcı kanıtı şu: Kemalist dönüşümlerin önemli bir bölümü, kentsel burjuvazi tarafından yüzyılın başından (bazan daha da önceden) itibaren benimsenmiş yaşam ve iktisadi faaliyet kalıplarının hukuki bir çerçeveye tescilinden başka birşey değildi. Dolayısıyla bu dönüşümler burjuvaziye tepeden empoze edilmek bir yana, onun yeni, «asri» yaşam kalıplarını toplumun bütünü için bir norm olarak ilân ediyordu. Buna karşılık büyük köylü kitleleri için bu dönüşümler yepyeni toplumsal biçimlerin dışarıdan dayatılması anlamına geliyordu.

Bu söylenenlerden şu sonucu da çıkarmak gerekli: gerek evrimci bir değişim sürecini kavramlaştırdığı için, gerekse de devleti ana sınıflardan soyutladığı için, sivil toplumcuların kullandığı «yukarıdan aşağıya gelişme» kavramının, klasik maddeci «tepeden devrim» kavramıyla hiçbir ilgisi yoktur.

Söz terminolojiden doğan sorunlardan açılmışken, burada savunulan görüşle benzer terimlerle ifade edilmesine rağmen içerik bakımından ondan farklılaşan bir başka teoriden de kısaca söz etmek yararlı olacaktır. Son yıllarda bazı yazarlar Türkiye'nin Osmanlı'dan cumhuriyete geçişini bir tepeden devrim olarak nitelemişlerdir.³⁸ Ne var ki, bu nitelemenin içeriği bu ya-

(38) Ç. Keyder, «The Political Economy of Turkish Democracy», *New Left Review*, 115, Mayıs - Haziran 1979; E. K. Trimberger, *Revolution from*

zıda ileri sürülen görüşten çok farklıdır. Sözkonusu yazarlarda, tepeden devrim, sınıflardan özerkleşmiş bir bürokratik/askeri seçkinler grubunun toplumu tepeden modernleşirmesine verilen addır. Bu niteliğiyle de klasik maddeci tepeden devrim kavramı ile akrabalığı tarihsel bir bağıntıdan ve isim benzerliğinden öteye geçmemektedir. Bu yazıda kullanılan ana kavramlardan biri olan klasik maddeci tepeden devrim, bürokrasinin toplum karşısındaki konumuyla değil, herşeyden önce dünya çapında burjuva devrimlerinin ikinci aşamasında, devrime temel olan sınıf ittifakıyla ilgili bir kavramdır. Bir katman olarak bürokrasi, burada önemini burjuvazinin çalışan sınıflar karşısındaki konumu dolayısıyla kazanmaktadır. Bürokrasi ve devlet sınıflardan bağımsız olmadığı gibi, burjuvazi de siyasal iktidarda hatırı sayılır bir etkiye kavuşmuştur. Dolayısıyla, toplumun «modernleştirilmesi» bürokrasinin değil, esas olarak burjuvazinin tercihlerini yansıtır. Kısacası, bir bürokratik gelişme teorisi olarak tepeden devrim ile eski ve yeni hakim sınıfların ittifakına yaslanan tepeden devrim kavramları titizlikle birbirinden ayrılmalıdır.

SONUÇ

Bugün sol düşüncede Türkiye'nin çağdaş tarihinin belki de en önemli dönüm noktası konusunda süregiden teorik ve ideolojik kargaşanın yarattığı sorunlar başdöndürücü. Yazının başında da değindiğim gibi, devletçilikten eğitime, dilden dine birçok alanda yapılan tartışmalarda solun, egemen ideolojinin karşıt kutuplarındaki görüşlerin kâh birinin, kâh ötekini yanında yer alışının, ama egemen ideolojinin sınırlarını aşamayışının temelinde de bu kargaşa yatıyor. Onun için bütün bu sorunların çözümü Kemalist dönemin doğru bir maddeci tahlilinden geçiyor.

Bu yazıda amacım, gerek sol - Kemalizm'in ve ondan bir ölçüde etkilenen anlayışların, gerekse sol liberalizmin cumhuriyetin temelinde yatan toplumsal çalkantı ve dönüşümü doğru biçimde kavramaktan uzak olduğunu göstermek oldu. Bu çal-

Above: *Military Bureaucrats and Development in Japan, Turkey, Egypt and Peru*, Transaction Books, New Jersey, 1978. Trimberger'in görüşlerinin bir eleştirisi H. Gülalp, *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, Yurt Yayınları, Ankara, 1983, s. 96 - 99'da bulunabilir. Aynı görüşlerin bir başka sergilemesi için bk. S. Emrealp, *Az gelişmişlik ve Siyasal Yapılar*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1984, s. 91 - 99.

kantı ve dönüşüm, tapınma veya duygusal tepkilerden bağımsız olarak, yeni bir toplumsal projenin bakış açısından ve taşlaşmış bir maddeci temelden hareketle değerlendirilmelidir.

Böyle bir değerlendirme, Türkiye'nin tarihsel gelişmesinde 1923 ve sonrasının önemli bir sıçrama olduğunu, bu dönemde yaşanan altüst oluşun burjuva toplumunun ve kapitalizmin gelişmesinin önünü açtığını ortaya koyuyor. Ama bu sıçrama, klasik dönemin burjuva demokratik devrimlerinden, gerek ardındaki toplumsal güçler, gerekse aldığı biçim açısından büyük farklılıklar gösteriyor. Tepeden devrimler ailesine akraba olan, ama özgül nitelikler taşıyan Türkiye'nin burjuva devrimi, çalışan sınıfları dışlayan ve bastıran, bütün gerçekleştirdiklerini baskıcı yöntemlerle sağlayan bir kitlesiz devrim.

Bu teşhisin çok önemli sonuçları olduğu gözden kaçmama-
lı. Başlangıçta da belirttiğim gibi, düşünce akımlarının bugünü algulayışlarıyla tarihi düşünceleri arasında çoğu zaman organik bir bağlantı vardır. Sol liberalizm, gerek tek parti döneminde, gerekse daha sonra ortaya çıkan baskıcı, anti-demokratik eğilimleri Osmanlı'nın mirası olan bir bürokrasinin eseri sayarak günümüz için savunduğu görüşlere temel hazırlıyor. Madem baskının kaynağı bürokrasidir, devletin sivil topluma yaşama hakkı tanımamasıdır, öyleyse sınıf ayrımlarından arındırılmış bir sivil toplum kendi alanını genişletmeli, anti-demokratik eğilimlere karşı bir bütün olarak direnmelidir. Bu yazıda yapılan tahlil ve varılan teşhis, bu perspektifin ayağının altındaki toprağın kayması anlamına geliyor. Osmanlı ile cumhuriyet arasındaki tarihsel kopuş, cumhuriyet dönemindeki baskıcı eğilimleri Osmanlı'nın mirası ile açıklamayı olanaksız kılıyor. Bu kopuşun gerçekleşme biçimleri (kitlesiz siyasal devrim/tepeden sosyal devrim) ise, bu eğilimlerin kaynağını ortaya çıkarıyor: bu kaynak, herşeyden önce, Türkiye'de kapitalizmin gelişmesinin özgül tarihsel koşulları. Yani, baskıcı uygulamaların burjuvaziden bağımsız, hatta ona karşı olduğu yanlış. Tersine: Türkiye'de baskıcı bir devlet burjuvazinin gelişmesinin başlıca koşullarından biri olmuş hep. O zaman, sivil toplumu devlet karşısında, 'sınıfsız, kaynaşmış' bir kitle gibi ele almak mümkün değil. Türkiye'de demokrasi cephesinin sınırlarını başka türlü çizmek gerekiyor.³⁹

(39) Türkiye'deki bu bilimsel/ideolojik ortama son derece ilginç bir paraleli 60'lı yıllardan bu yana F. Almanya'da bulmak olanaklı. Orada da sos-

Bu durumda, tarihe ve toplumların gelişmesine çok daha ileri bir toplumsal proje açısından bakanlar için benimsenmesi gereken tavrı açık. Birkaç ögesi var bu tavrın. Birincisi, **yapabildikleri ve yapamadıklarıyla**. Türkiye'de burjuva devriminin solugunu çoktan tüketmiş olduğunu, yeni ve güçlü toplumsal atılımların kaynağı olamayacağını saptamak. İkincisi, burjuva devriminin geçmiş uygulamaları konusunda tavrı alırken, bu devrimden daha geride olan veya olaylara egemen ideolojinin perspektifinden bakan eleştirilerle aynı yanda saf tutmamak. Burjuvazinin Türkiye toplumunun önünde duran yakıcı demokratik görevlerle ilgili ciddi bir katkısı olamayacağını bilerek davranmak. Üçüncüsü, Türkiye'de yaşanan burjuva devriminin tepeden devrimlerle ortak bir yanının olduğunu, eski rejimin yanısıra çalışan kitleleri de karşısına almış olduğunu bir an bile unutmamak; bu devrimin kazanımları ne olursa olsun, yöntemlerini ve ideolojisini reddetmek, sonuna dek eleştirmek.

Aslında, sol, tepeden devrimin yarattığı ideolojik sorunlarla ilk kez Türkiye'de karşılaşmıyor. Başta Alman ve İtalyan devrimleri olmak üzere, tepeden devrimler karşısında klasik dönem düşünürleri de tavrı almak zorunda kalmış. Bu tavrı her zaman diyalektik bir nitelik taşımış. Tarihin yer yer sırtını geleceğe dönerek, geriye doğru ağır adımlarla ilerlediğini görebilen bir bakış açısında temellenmiş. Ne tepeden devrimin sağladığı atılımlar kullandığı yöntemlerin sorunları dolayısıyla geçmişin özelemleriyle reddedilmiş; ne de, kapitalizm - öncesi geçmişi yenilgiye uğrattığı ve burjuva toplumunun kuruluşunun temellerini attığı için tepeden devrim yüceltilmiş, alkışlanmış. Hareket noktası her zaman, temelini çalışan sınıfların uzun dönemli çıkarlarında bulan **bağımsız** bir perspektif olmuş.⁴⁰ Bu da bizi başka bir ilkeye getiriyor: öteki tüm ilkelerin kaynağı olan ana ilkeye. Sol, tarihsel oluşumlar karşısında tavrı alırken, kıs-

yal demokrat eğilimli tarihçiler, aynen Türkiye'de sivil toplumcuların yaptığı gibi, Almanya'da bir burjuva devrimi yaşanmış olduğunu reddederek 1945'e dek devam eden bir *süreklilik* ileri sürüyorlar. Amaç, İkinci Dünya Savaşı sonrasının «demokratik kapitalist» toplumunu ilki savaş arasının Nazi cinayetlerinden arındırarak yüceltmek. Bu son derece öğretici tartışma için bk. R. J. Evans, «The Myth of Germany's Missing Revolution», *New Left Review*, 149, Ocak - Şubat 1985.

(40) Klasik maddeciliğin kurucularının Napolyon ve Bismarck konusundaki tavrıları bu yaklaşımın canlı örnekleridir. Bu tavrın en belirgin ifadesi de, bu düşünürlerin, Lassalle'den, Bismarck'ı ilerlicilik adına desteklediği için kopmalarıdır. Bk. Draper, a.g.y., s. 427 - 37.

tas, çalışan sınıfların öz faaliyetinin gelişmesi, kitlelerin siyasete konan engelleri aşarak tarih sahnesine girmesi ve kendi kurtuluşları için kendilerinin mücadele verebilmeleridir. Bunun berisinde kalan herhangi bir tavır, yeni bir toplumsal projenin bağımsızlığının kurnaz ittifaklar uğruna ayaklar altına alınmasını getirir. Çağımız artık tepeden devrimler çağı değil, yeni tip bir aşağıdan devrimler çağıdır.

DEĞİNMELELER

Gençlik Yılında İşçi Gençlik

1985 yılının Birleşmiş Milletler'ce «Gençlik Yılı» ilan edilmesi dolayısıyla tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de «gençlik sorunları» tartışma platformuna getirilmiş, bu amaçla çeşitli faaliyetlere yer verilmiştir: Konferanslar, seminerler, paneller, gençlik şölenleri v.b., v.b. Bu faaliyetlerin «gençlik sorunu»nu hakkıyla tartışıp tartışmadığı konusu bir yana, ilginç olan, «gençlik» denilince ağırlıklıla «öğrenci gençlik»in anlaşılması ve «gençlik yılı»nın da neredeyse «öğrenci gençlik yılı» olarak algılanıp değerlendirilmesidir. Böyle olunca, köylü gençlik ve işçi gençlikten oluşan «okuldışı gençlik»in varlığı ise neredeyse yadsınmıştır. Oysa Türkiye toplam nüfusu içinde, gençlik tanımına giren 12-24 yaştaki bireylerin oranı yüzde 27 dolayındadır (12,2 milyon) ve toplam genç nüfusun yaklaşık yüzde 20'si öğrenci gençlikten oluşurken tartışmalarda ihmal edilen «okuldışı gençlik»in oranı yaklaşık yüzde 80'dir (1).

Genç İşçiler ve Sorunları :

1980 Genel Nüfus Sayımı Sonuçlarına göre 12,2 milyon dolayındaki genç nüfusun 7,1 milyonu iktisaden faal genç nüfus tanımı içine girmektedir. Bunların yaklaşık 4,1 milyonu tarım, avcılık, ormancılık ve balıkçılık alanlarında yer almakta, dolayısıyla geniş anlamda köylü gençliği, iktisaden faal genç nüfus içinde geri kalan yaklaşık 3 milyon ise «işçi gençlik»i oluşturmaktadır.

Köylü gençlik bir yana, sayıları 3 milyona varan genç işçilerin sorunlarını Gençlik Yılı'nda olsun tartışma konusu yapmamayı, Türkiye'de özellikle son yıllarda işçi sınıfının ekonomik-demokratik ve politik mücadelesine karşı yaşanan inanılmaz kayıtsızlığın bir yansıması olarak değerlendirmek yanlış olmasa gerektir. Oysa genç işçilerin zaten büyük olan bir dizi sorunları her geçen gün daha ürpertici boyutlara ulaşmakta ve acil önlemler gerektirmektedir.

(1) DİE, 1980 Genel Nüfus Sayımı, Sosyal ve Ekonomik Nitelikler, 1984.